

बैपाल्को पहिलो बौद्ध मासिक

आनन्द भूमि

२०६६ माघ पूर्णिमा - ३७
बु.सं. २५५३

अंक १०
ने.सं. ११३०

The Ananda Bhoomi (Year 37, Vol. 10)
A Buddhist Monthly : Jan./Feb. 2009/10

प्रमुख सल्लाहकारः

भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविर (प्रमुख, आ.कु.वि.)
भिक्षु मैत्री महास्थविर (अध्यक्ष, आ.कु.वि.संस्था)

सल्लाहकारः

भिक्षु धर्ममूर्ति (सचिव, आ.कु.वि.)

व्यवस्थापक

भिक्षु सरणकर

आनन्द कुटी विहार, ४२७१४२०

व्यवस्थापन सहयोगीः

मिलन श्रेष्ठ, जुजुभाई तुलाधर, संघरत्न शाक्य

वितरण तथा अर्थ

भिक्षु पियदस्सी, भिक्षु नारद, भिक्षु शान्तकोशल

लेखा व्यवस्थापनः

भिक्षु प्रज्ञारत्न, सुरेश महर्जन, स्वयम्भू

आवरण सज्जा:

फलसमान शाक्य

सम्पादन सहयोगीः

भिक्षु जनक, विश्व शान्ति विहार

सम्पादक/प्रकाशन संयोजकः

कोण्डन्य

बुद्ध विहार भूकुटीमण्डप, ४२२६७०२

वितरणार्थ सहयोगीहरूः

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (श्रीघः), भिक्षु चन्द्रिमो, भिक्षु जवन, अइन्द्रावती, सत्यना शाक्य, सुश्री वीणा कंसाकार, सुश्री शकुन्तला प्रधान, श्रीमती केशरी वज्राचार्य, शाक्य वाच शप-बनेपा, सुवर्णमुनि शाक्य (भैरहवा), नरेश वज्राचार्य, विद्यादेवी शाक्य (बुट्टवल), याम शाक्य (वेनी), सर्वु वज्राचार्य (पाल्य), उत्तममान बुद्धाचार्य (पोखरा), कृष्णप्रसाद शाक्य (बागलुङ), विजय गुरुङ (लमजुङ), शेखर शाक्य (नारायणगढ)।

मुद्रणः

डट्स प्रिन्टिङ हाउस, प्रयागपोखरी, ललितपुर, फोन: २१२०२३५

प्रकाशकः

आनन्दकुटी विहार

आनन्द कुटी विहार, स्वयम्भू, फोन: ४२७१४२०

का.जि.द.नं. ३४/०३४/०३५/म.क्षेत्र.निद.नं. ७/०६१/६२

वार्षिक रु. १५०/-

एकप्रति रु. १५/-

बुद्धवचनामृत

सुकरानी असाधूनि-अत्तनो अहितानि च ।
यं वे हितञ्च साधुञ्च-तं वे परम दुक्करं ॥

आफूलाई अहित हुने अकुशल कर्म गर्न
सजिलो हुन्छ । आफूलाई भलाई हुने, हित हुने
कुशल कर्म गर्नु अति नै गान्हो हुन्छ ।

- धर्मपद

सम्पर्क कार्यालय

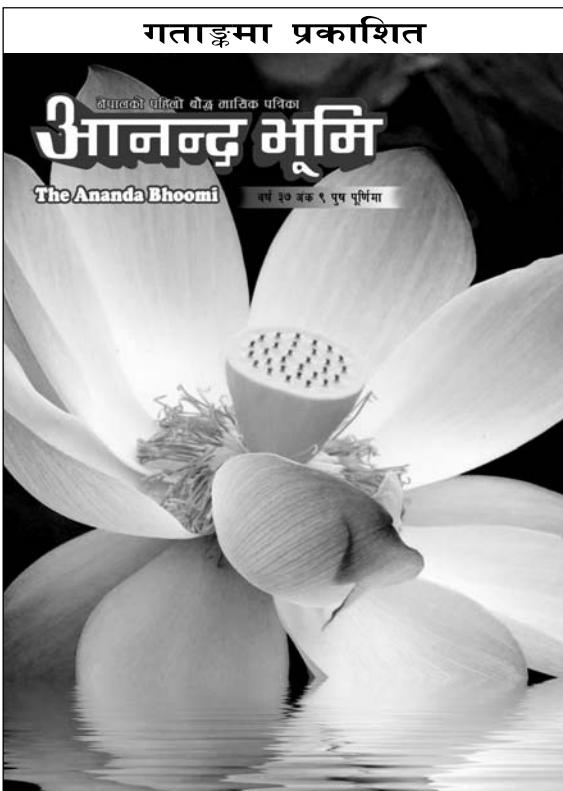
आनन्द भूमि

आनन्द कुटी विहार संस्था, पो.ब.नं. ३००७, काठमाडौं ।

फोन: ४२७१४२०

E-mail : anandakutivihar@ntc.net.np

वार्षिक ग्राहक बनी सहयोग गराई

पाप कर्म (अकुशल कर्म) कहिल्यै नगर्नु

पुण्य (कुशल कर्म) गर्दै जानु ।

आफ्नो वितलाई (मन) शुद्ध गर्नु

याहि नै बुद्धको उपदेश हो ।

बिश्व मोटर ट्रेडर्स

ख-२, ४०८, पुतलिसडक, काठमाडौं, नेपाल ।

फोन नं: ४२२५६२५, ४२४४९७३, फायर्क्स: ४२२९८५५

ईमेल: vmtautoparts@wlink.com.np

टोयोटा, मित्सुबिसि, निशान, इसुजु, सुजुकी इत्यादि
गाडिका पार्ट्सहरू को लागि सम्पर्क गर्नुहोस् ।

विषय-सूचि

ठ.सं. विषय

लेखक

पृष्ठ

१. सम्पादकीय		३
२. मृत्युको समयमा के हुन्छ ?		४
३. मिथ्या बिश्वासको मूलाधार		७
४. कोपेनहेगन सम्मेलन र बौद्ध आर्थिक सिद्धान्त		९
५. धर्मनिरपेक्षता कायम गर्न बृहत मोर्चा		११
६. आनन्दकुटी बिहारको बार्षिक प्रतिवेदन		१४
७. सर्वोच्च शिखरमा बृद्ध र शेर्पाहरू		१६
८. ब्राह्मी अभिलेख खोजन राष्ट्रिय संग्रहालयमा-२		१८
९. अंगुलिमाल-७		२१
१०. नेपालभाषाय त्रिपिटक मिसन		२३
११. पथिक ! पुग्नेछौं कुनै दिन !		२४
१२. Introduction to Buddhist Tantra	Rajeeb Shrestha	२५
१३. Knowledge & Behaviour	Prof. Suarna Sakya	२७
१४. बौद्ध गतिविधि		२९

सम्पादकीय

त्याथा आफ्नै, रचनात्मक प्रतिक्रियाको खाँचो

वर्तमान जीवनशैलीमा विद्युतीय संचारमाध्यमको प्रवेशपछि नयाँ आयामिक क्रान्तिकारी परिवर्तनले दिनानुदिन समग्र मानव जीवन, सँस्कृति, सम्यता, जीवनशैली र जीवनस्तरमै गहिरो प्रभाव पारेको छ । आज सञ्चारजगत्को छुट्टै महत्व र विशेषता स्थापित हुँदै गइरहेको छ । सञ्चारजगत्लाई रिमोट कन्ट्रोल गर्ने प्रमुख जिम्मेदारी पत्रकारिता क्षेत्रजस्तो समग्र क्षेत्रलाई सकारात्मक एवं रचनात्मक परिवर्तनको लागि सुसुचित गर्दै नैतिक दबाव सृजना गर्ने जिम्मेवारीपूर्ण अभिभार बहन गरेको हुन्छ भने अर्कातिर पत्रकारितालाई दुरुपयोग गर्ने अभिप्रायसहित पीतपत्रकारिताको प्रभावले नकारात्मक एवं ध्वंसात्मक परिस्थिति सृजना गराउन समेत भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ । जेहोस् पत्रकारिता क्षेत्र अत्यन्तै संवेदनशील पक्ष हुन् । यसलाई सही रूपमा प्रयोग गर्न र गराउन हामी सबैको समान जिम्मेदारी भूमिका रहने हुन्छ । त्यसैले पत्रकारिता क्षेत्रले फलेफुले अवसर पाउनुपर्छ, सम्बद्ध क्षेत्रको रचनात्मक परिवर्तनको लागि यसको सही दिशानिर्देशले कल्याणकारी भूमिकासहित उचित सन्देश प्रवाह हुनसक्दछ ।

जहाँसम्म आनन्दभूमि बौद्ध मासिककै विषयमा चर्चा गरिंदा यस पत्रिकाको प्रवाह भनेको धार्मिक पत्रकारितालाई निरन्तरता दिनु हो । आनन्दभूमि विभिन्न आरोहअवरोह पारागर्दै आज ३७ औ वसन्त पार गर्दैछ । नितान्त धार्मिकजन्य साहित्यिक सामग्री एवं धार्मिक गतिविधिलाई समेट्दै सम्बन्धित पक्षलाई धार्मिक सन्देशबाट अभिप्रेरित गरी धर्मसम्बद्ध समाचारमूलक जिज्ञासा सम्प्रेषण गर्ने आनन्दभूमिले धोको बोकेकै हो तर त्यो जिम्मेवारी कति हृदसम्म परिपालन हुँदैछ, पाठकवृन्दलाई कतिको सन्तुष्टि प्रदान गर्न सकेको छ, त्यसको मूल्यांकन पाठकवृन्दबाट भएगरेका छन् वा छैनन भने आनन्दभूमिलाई कौतुहल जागेको छ । लामो समयसम्मको पत्रिका प्रकाशनको निरन्तरता नै अहं प्रश्न हो वा होइन त्यस बहसमा लाग्नुभन्दा पत्रिकामा निरन्तर प्रकाशन हुँदैआएका लेखरचनाको स्तरीयता वा अन्य सम्बद्ध विषयको मूल्यांकन बारे रचनात्मक बहस हुनु अत्यन्त सकारात्मक पहलकदम हुनसक्दछ ।

जीवनशैली

त्यसो त, हामीलाई लेखरचना सम्प्रेषण गर्नेहरू हातका औलाले गन्न पुग्दैन, त्यसैले उही उही अनुहारका उहीउही एकैधारका लेखरचनालाई निरन्तरता दिनुपर्ने हाप्रो बाध्यता हो । सम्भवतः आलोचना, समालोचना, प्रशंसा, निन्दा, प्रतिक्रिया आदि पक्षबारे औल्याउनु हुनेहरूको खडेरी नै छ । धेरै वर्षको अन्तरालमा एकाध शुभचिन्तक पाठकवृन्दले आनन्दभूमिलाई स्तरीयता दिलाउँदैजान मैत्रीसहगत समालोचनात्मक सुभाव दिनुहुँदा आनन्दभूमिलाई धर्मप्रीति उत्पन्न भईरहेको छ । क्रियासँगै प्रतिक्रिया भएमा कार्यशैलीलाई सुधार गरिंदै लानुपर्ने विषयमा केन्द्रीकृत हुँदैजान उर्जा मिल्ने हुन्छ । आनन्दभूमिले बौद्धजगतमा छुट्टै स्व-पहिचान कायम गरेको होला, तर यसलाई निरन्तरता दिन सम्बद्ध सबैपक्षको रचनात्मक सहयोगको जरूरत रहेको हुन्छ भन्ने पक्षमा सबैको ध्यानाकृष्ट होस् । आनन्दभूमिलाई धार्मिक गतिविधिपूर्ण समाचार समाचार सम्प्रेषण गर्न पक्कैपनि कन्जुस्याँई गर्नु नपर्ने हो !? सम्बद्ध बौद्ध संघसंस्थाहरूले समेत यसमा हेक्का नराखेको वा चासो दिनै छोडेको हो, विचारणीय कुरा हुन् ।

पाठकवृन्दबाट प्रकाशनार्थ समाचार सम्प्रेषण गरियोस, लेखरचना सम्प्रेषण गरियोस ताकि पाठकवृन्दलाई पठनीय लेखरचनाको प्रकाशन गर्न पाइनेहुन्छ । एकातिर नयाँ प्रयोग र नयाँ शैलीमा धार्मिक-सन्देश प्रवाह गर्न सकिने लेख रचनाको अभाव छ भनी सुभाव दिनेहरू छन् भने अर्कातिर बढी शास्त्रीयता भक्तिकैका लेखरचनाले सर्वसाधारण पाठकलाई आकर्षित गर्न सक्दैनन् भनी असन्तुष्ट व्यक्त गर्नेहरू पनि छन् । अन्तमा आनन्दभूमिलाई सम्बद्ध पक्षले आफ्नै पत्रिका ठानी यसको उन्नति-स्तरीयताका लागि रचनात्मक आलोचनासहित प्रतिक्रिया एवं लेखरचना-समाचारमूलक सामग्री निरन्तर प्राप्त हुने आशासहित समस्त पाठकवृन्दलाई सुख शान्ति प्राप्त होस्, धर्ममा प्रतिष्ठित भएर अगाडि बढ्न सकोस् भन्ने हार्दिक शुभकामना ॥

मृत्युको समयमा के हुन्छ ?

यसलाई बुझन्नुभन्दा अगाडि छोटकरीमा यो बुझौं कि मृत्यु के हो ? मृत्यु सतत प्रवाहमान परिवर्तनशील नदीजस्तो भवधाराको एक मोड हो, त्यसको एक परिवर्तित रूप हो, एकचक्र हो । हामीलाई यस्तो प्रतित हुन्छ कि मृत्यु भयो कि भवधारा नै समाप्त भयो । परन्तु बुद्ध वा अर्हतको कुरा अर्को हो अन्यथा सामान्य व्यक्तिको भवधारा मरणोपरात्त पनि प्रवाहमान नै भइरहन्छ । मृत्युले एक जीवन लीला समाप्त गरिदिन्छ र लगतै अर्को क्षण अर्को जीवनको लीला आरम्भ गरिदिन्छ । मृत्युको एकातिर यस जीवनको अन्तिम क्षण हुन्छ भने अर्कोतिर भावी जीवनको प्रथम क्षण/सूर्यास्त हुनासाथ तत्काल सूर्योदय भएँगै । बीचमा रात्रीको अन्धकारको कुनै अन्तराल हुन पाउँदैन । अथवा यसो भनौं कि मृत्युको क्षण अनगिन्ती अध्याय भएको भवधारास्थी पुस्तकको एक जीवन-अध्याय समाप्त हुन्छ तुरतै अर्को क्षण दोश्रो अध्याय शुरू हुन्छ ।

जीवन प्रवाहको र मृत्युको बारेमा ठीक ठीक रूपमा बुझन र बुझाउनको निस्ति कुनै ठीक उदाहरण देखिँदैन । तैपनि एक किसिमले यो भन्न सकिन्छ कि भवधारा रेलको लीगमा चल्ने त्यो गाडी समान हो जुन कि मृत्युस्थी स्टेशनसम्म पुग्छ र त्यहाँ क्षण भरको निस्ति आफ्नो गति अलिकति मन्द गरी अर्को क्षण उही वेगमा अगाडि बढ्छ । स्टेशनमा गाडी पूरा एक क्षणको लागि पनि रोक्दैन । यसलाई कहीं रोक्ने फुर्सद छैन । सामान्य साधारण व्यक्तिको निस्ति मृत्युको स्टेशन कुनै टर्मिनल होइन बरु एउटा जक्शन हो जहाँबाट भिन्नभिन्न दिशामा जाने ३१ वटा लीगहरू हुन्छन् जीवनस्थी रेल गाडीको जक्शनमा पुग्नासाथ तीमध्ये कुनै ऐउटा लीगमा मोडेर अगाडि बढ्छ । कर्म-संस्कारको विद्युत गतिले चलिरहन्ने यस वेगगति जीवन-वाहिनीको लागि, मृत्युको जक्शन कुनै रोक्ने ठाउँ होइन, कुनै टिक्ने स्थान होइन । त्यो नरोकी कुनै स्टेशन हुँदै अगाडि बढ्छ । प्रत्येक जीवन एक जक्शनबाट अर्को जक्शनसम्म पुग्ने रेलयात्रा हो । यी जक्शनहरू पार गर्दै अगाडि बढी नै रहन्छ ।

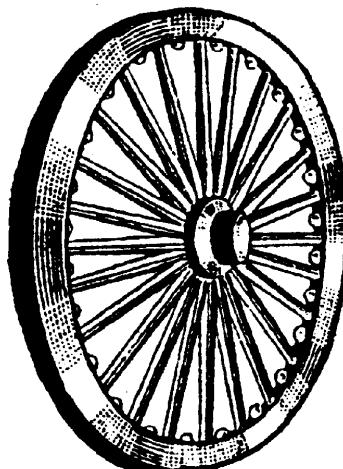
अथवा यसरी भनौं कि जीवनस्थी दीपकको एक बति निभ्छ र अर्को क्षण दोश्रो बल्दछ । एउटा बति किन निय्यो ? कि

त जीवन-दीपकको तेल सकियो कि त बति सकियो अथवा दुवै एकसाथ सकियो । अथवा दुवै बाँकी रहेरपनि जोडले चलेको हावाले बति निर्भाई दियो, अर्थात् आयु पूरा भयो अथवा भवकर्म पूरा भयो अथवा दुवै एकसाथ

पूरा भयो अथवा कुनै यस्तो कर्मिक दुर्घटना घट्यो कि दुबै (आयु र भवकर्म) बाँकी रहेरपनि जीवन बति निय्यो । परन्तु यदि व्यक्ति भवमुक्त अर्हत भएको छैन र उसको भवकर्म समाप्त भएको छैन भने बति निर्भासाथ फेरि नयाँ बल्न थाल्छ ।

शरीरको च्यूति भएपनि भवधाराको प्रवाह रोक्तैन । अर्को क्षण कुनै अन्य शरीरलाई वाहन बनाएर क्षणक्षण उत्पाद-व्यय स्वभावको चित्तको चेतन भवधारा प्रवाहमान भइरहन्छ यस्तै भई रहन्छ । गाडी चलिरहन्छ तर जक्शनको स्टेशनमा आएर नरोकिकै लीग बदलिन्छ ।

यो लीग बदल्ने काम प्रकृतिको नियमानुसार स्वतः हुन्छ । जसरी दिन बित्त रात शुरू हुन्छ । रात बित्त दिन शुरू हुन्छ । बरफ तातेमा पानी बन्छ । पानी चीसो भएमा बरफ बन्छ । यो प्रकृतिको आफ्नो नियम हो । लीग बदल्ने काम प्रकृतिले गर्दछ या भनौं प्रकृतिको नियमानुसार गाडी स्वयंले गर्दछ । गाडी स्वयंले आफ्नो लागि अर्को लीगको निर्माण गर्दछ । वर्तमान जीवनको लीगपूर्व जीवनको लीगबाट निस्कने हुन्छ । भवधाराको यस रेल गाडीको निस्ति लीग बदल्ने मृत्युस्थी जक्शनको एक विशिष्ट महत्व छ । यहाँ गाडीको एक लीगको अन्त हुन्छ जसलाई शरीर च्यूति भनिन्छ अनि तत्क्षण अर्को लीग शुरू हुन्छ जसलाई प्रतिसन्धि भनिन्छ । प्रत्येक प्रतिसन्धि क्षण शरीरको च्यूति क्षणकै परिणाम हो । प्रत्येक शरीरच्यूतिक्षणले प्रतिसन्धिस्थी अर्को लीगको निर्माण गर्दछ, चुनाव (छनौट) गर्दछ । व्यक्ति स्वयं आफ्नो पूर्वजन्मको सन्तान हो र अर्को जन्मको जनक हो । हरेक मृत्युको क्षणले अर्को जन्म प्रजनन् गर्दछ त्यसैले मृत्यु मृत्यु मात्र होइन, जन्म पनि हो । यस जक्शनमा जीवन मृत्युमा बदलिन्छ र मृत्यु जन्ममा बदलिन्छ । यही रेल गाडीको यात्रा पूरा हुँदैन । गाडीमा जबसम्म कर्म संस्कारको स्टीम (बाफ) हुन्छ वा इलेक्ट्रिक

कल्याणमित्र
सत्यनारायण गोयन्का

करेन्ट हुन्छ तबसम्म त्यो अगाडि बढ़दै जान्छ र हरेक जक्शनमा त्यसको निर्मित लीगहरू बिछ्याइ तयार पारेका हुन्छन्, तीमध्ये एउटामा चढेर अगाडि बढ़दै जान्छ । तैपनि भवयात्रा पूर्ण हुँदैन । प्रत्येक मृत्यु नयाँ जीवनको आरम्भ हो । प्रत्येक जीवन अर्को मृत्युको तयारी हो ।

बुद्धिमान व्यक्ति हो भने उसले आफ्नो जीवनको राम्रो उपयोग गर्दछ । राम्रो मृत्युको तयारी गर्दछ । सबभन्दा राम्रो मृत्यु त त्यो हो जो अन्तिम मृत्यु हो । जक्शन नहोस् बरु टर्मिनल होस्, अन्तिम स्टेशन होस् । भवयात्राको समाप्ति होस् । त्यसभन्दा अगाडि गाडी बढ्नको लागि लीग बिछ्याइएको नहोस् । तर जबसम्म यस्तो टर्मिनल प्राप्त हुँदैन, त्यस बेलासम्म यति त होस् कि आउने मृत्यु अगाडिको निर्मित राम्रो लीग तयार गरोस् र केही जक्शन पछि नै गाडी टर्मिनलमा पुग्न सकोस् । यी सबै स्वयं हामीमा नै निर्भर हुन्छ । हामी स्वयं आफ्नो मालिक हो अरु कोही छैनन् । हामी स्वयं आफ्नो गति बनाउँदै— दुर्गति, सुगति अथवा गति-निरोध टर्मिनल अरु कसैले हाम्रो निर्मित केही बनाउँदैन । त्यसैले हामीले आफूपति आफ्नो जिम्मेवारी बुझी र त्यसलाई समझदारीपूर्वक पूरा गरौ ।

भवधारालाई अगाडि बढ्नको लागि गति दिने लीग कसरी हामी स्वयंले नै आफ्नो कर्मद्वारा बनाउँदै जान्छै यसलाई बुझ्नौ ।

कर्म के हो ? चित्तको चेतना नै कर्म हो । मन, वचन र शरीरले कुनै कर्म गर्नुअघि चित्तमा जुन चेतना उत्पन्न हुन्छ त्यो नै कर्म-बीज हो, त्यो नै कर्म-संस्कार हो । यो कर्म-संस्कार अनेक प्रकारका हुन्छन् । चेतना कति तीव्र छ ? कति मन्द छ ? कति गहिरो छ ? कति छेटो छ ? कति गहौं छ ? कति हलुका छ ? त्यही अनुपातमा सघन कर्म-संस्कार बन्छ, पानीमा वा बालुवामा वा पत्थरमा कोरेको धर्सोजस्तो चेतना पुण्यमयी भएमा वा चित्तलाई पुनीत बनाउने खालको भएमा कर्म-संस्कार कुशल हुन्छ, राम्रो हुन्छ, शुभ फलदायी हुन्छ । चेतना पापमयी भएमा याने चित्तलाई दूषित गर्न खालको भएमा कर्म-संस्कार अकुशल हुन्छ, अशुभ फलदायी हुन्छ ।

सबै कर्म-संस्कार नयाँ जन्मदिने भव संस्कार हुँदैन । कुनै त यत्तिको हलुका हुन्छ कि यसको कुनै महत्वपूर्ण फल नै निस्कैदैन । अर्को त्योभन्दा अलि गहौं हुन्छ । जसको फल त आउँछ तर यसै जीवनमा सिद्धिन्छ, अर्को जीवनसम्म भवड़सँग जाँदैन । अर्को योभन्दा बढी गहौं जसमा नयाँ जन्म दिने शक्ति हुँदैन । परन्तु भवधाराको भवड़ सँगसँगै जान्छ र अर्को जन्म वा जन्महस्मा अरु कुनै कारणबाट जुन सुख-दुःख हुन्छ । त्यसलाई संवर्धन गर्नमा सहायक बन्छ ।

तर अनेक कर्म त्यस्ता छन् जो भवकर्म, नयाँजन्म, नयाँ भव निर्माण गर्नमा समर्थ हुन्छन् । हरेक भवकर्ममा एक चुम्बकीय शक्ति हुन्छ । जसको तरङ्ग कुनै एक भवलोकको तरङ्गसँग मिल्ने हुन्छ । जुन भवकर्मको तरङ्ग जुन भवलोकको तरङ्गसँग पूर्ण सामंजस्य हुन्छ, विश्वव्यापी विद्युत चुम्बकीय शक्तिहस्तको अटूट नियमअनुसार ती दुवै एक अर्कासँग आकर्षण भइरहन्छ । हामीले कुनै भवकर्म गर्ने वित्तिकै हाम्रो भवधाराको रेलगाडीको ३१ लीगहरू मध्ये तत्सम्बन्धी लीगबाट ती विद्युत तरङ्ग संयुक्त हुनजान्छ ।

काम-भवलोकको ११ भूमिहरू हुन्छन्, चार दुर्गति र ७ मनुष्य एवं देव योनि नामक सुगति । स्पब्रहम भवलोकको १६ भूमिहरू, अस्य ब्रह्म-भवलोकको ४ भूमिहरू । तीनवटा भवलोकका यी ३१ भूमिहरूलाई हामी ३१ लीग भनी रहेका छौं ।

यस जीवनको अन्तिम क्षणमा चित्तधाराको भवड़मा समाहित जुन भवकर्म खुल्दछ अथवा जुन भवसंस्कार प्रकट हुनेछ, चित्त धारा त्यसको विद्युत चुम्बकीय तरङ्गबाट तरङ्गित हुन्छ र त्यसरी नै तरङ्गबाट तरङ्गित लीगका प्रभावित केन्द्रका गुरुत्वाकर्षणबाट आकर्षित भई त्यसमा जोड्न जान्छ । मृत्युको क्षणमा जीवनस्यी रेलगाडीका अगाडि ३१ लीगहरूको विशाल क्षत्र उपस्थित हुन्छ । परन्तु त्यस क्षणमा हाम्रो गाडी जुन विद्युत तरङ्गबाट संचालित भई रहेको हुन्छ । उही तरङ्गको अनुकूल तरङ्ग भएको लीगमा आकर्षित भई त्यसेमा प्रतिसिद्धि हुनजान्छ । अर्कोमा होइन अर्थात् भवधारास्यी रेलगाडी त्यसै लीगमा जुधन जान्छ र त्यसैबाट अगाडि बढ़दै जान्छ । गाडीले गन्तव्य स्थानको लागि छनौट गर्ने क्षण महत्वपूर्ण हुन्छ । यस समय जुन तरङ्गले रेलगाडीलाई तरङ्गित पार्दछ त्यही तरङ्गले अर्को लीगको चुनाव (छनोट) गर्दछ । दुवै एकले अर्कोलाई स्वतः तान्दछ, आकर्षित हुन्छ । यही प्रकृतिको नियम हो कि यो-यो कारण उपस्थित भएमा यस्तो-यस्तो कार्य स्वतः सम्पन्न हुनेछ जस्तो कि क्रोध या द्वेषभावका चेतना भावमा भवकर्म-संस्कार उत्पन्न हुन्छ र पीडाजनक स्वभाव भएकोले अधोगतिको कुनै भूमिसँग जोड्न पुग्छ । यसरी नै मंगल मैत्री भावको चेतनाले भरेको भव कर्म-संस्कार शान्ति र शीतलताको तरङ्गले भरेका स्वभाव भएको कारणले ब्रह्मलोकको कुनै भूमिसँग नै जोड्न पुग्छ । यो प्रकृति स्वतः संचालित नियम-धर्म हो । विशाल प्रकृतिको निर्धारित नियम सम्पूर्ण व्याटर्न (तरिका) यस्तो आश्चर्यजनक ढङ्गले सुपर कम्प्युटराइज छ कि यसमा केही कुनै भूल भनेको हुँदै हुँदैन ।

मरणासन्न अवस्थामा सामान्यतया कुनै अत्यन्त गहौं कर्म नै उत्पन्न हुन्छ । राम्रो होस् या नराम्रो । जस्तो कि यसै जीवनमा माता-पिता वा सन्त-अर्हतका हत्या गरेको छ भने त्यो घटनाको सम्झना चित्तमा उठ्छ अथवा ज्यादै गहिरो ध्यान साधना गरेको छ

भने त्यस घटनाको सम्झना चित्तमा उद्गुण । तर यस्तो कुनै गहिरो भवकर्म छैन भने त्योभन्दा अलिकति कर्म सघन-भवकर्म प्रकट हुन्छ । मरणासन्न अवस्थामा जुन भवकर्मको सम्झना हुन्छ । धैरेजसो त्यसको चिन्ह देखिन्छ अथवा अन्य पाँचवटा इन्द्रियहरू मध्ये कुनैमा देखा पर्दछ । यसलाई कर्म र कर्म-निमित्त वा कर्म-चिन्ह भनिन्छ । त्यस समयमा जो अर्को भवलोकमा प्रतिसञ्चि हुनजान्छ अन्य जक्षनको अधि (सामुने) जुन लीगमा जुन्न जान्छ मानौ त्यसमा प्रकाश पर्छ र मरणासन्न व्यक्तिमा धैरै जसो त्यो गति निमित्त अथवा गतिको चिन्ह पनि देखा पर्दछ अथवा अरु कुनै इन्द्रियमा देखा पर्दछ ।

कर्म-निमित्त र गति-निमित्तको विद्युत चुम्पकीय तरङ्गहरू एउटै जस्तो हुन्छन् अथवा यसो भन्न सकिन्छ कि मरणासन्न चित्तमा उठेका कर्म र अर्को भव भूमिको तरङ्ग एउटै जस्तो हुन्छन् । यस भवको गाडी त्यस समयमा प्रकट भई अर्को आउने भवको लीगमा गई जोडन पुग्छ । साँचिकै विपश्यना साधक भएको मरणासन्न अवस्थामा प्रतिकूल भूमि भएको लीगबाट बच्ने क्षमता प्राप्त गर्दछ ।

साँचिकै राम्रो, पाकेको विपश्वी साधकले प्रकृतिका यी अटूट नियमलाई बुझी हरेक अवस्थामा मृत्युको लागि तयार भइरहने साधना गर्दछ । प्रौढ अवस्थामा पुगेको छ भने त अझबढी सजग भई तयार भइरहन्छ । के तयार गर्छ त ? विपश्यनाद्वारा आफ्नो शरीर र चित्तमा प्रकट हुने सबै प्रकारका संवेदनालाई तटस्थभावले हेर्ने अभ्यास गर्दछ भने आफ्नो मनको त्यस स्वभावलाई पल्टाउँछ जसको अप्रिय संवेदना उत्पन्न हुँदा नयाँ नयाँ अकुशल संस्कार बनाउने बानी बनिसकेको हुन्छ । धैरेजसो मरणासन्न अवस्थामा स्वभावजन्य संस्कार नै बन्दछ । अनि जसरी नयाँ संस्कार रहन्छ । त्यसैसँग मिल्ने कुनै पुरानो भवसंस्कार तैरिएर आउने मौका पाउँछ । मृत्यु हुनलाग्दा त अप्रिय संवेदनाहस्रसित नै सामना गर्ने अधिक संभावना हुन्छ । जरा, व्याधि र मरण दुःखदायी हुन् अर्थात् दुःख संवेदना दायक हुन् । कोही असाधक भएमा वा कच्चा साधक भएमा यसबाट व्याकुल भएर क्रोध, द्वेष वा चिङ्गचिङ्गाहटको प्रतिक्रिया गर्दछ र यस्तै प्रकारको कुनै पुरानो अकुशल भव संस्कारलाई जगाउने अवसर दिन्छ । परन्तु कोही परम साधिका माता रामदेवीजस्तै वा साधक रतिलाल भाई जस्तै यी असह्य पीडाजनक संवेदनालाई पनि तटस्थ भावले हेर्ने काम गर्दछ भने मरणासन्न अवस्थामा यस्तो

अधोगतितिर लैजाने भव संस्कार भवङ्गमा डवेर रहेको भएतापनि त्यसले निस्कने मौका पाउँदैन । यसरी नै सामान्य व्यक्ति भविष्यप्रति सधै आशाकित आतकित हुने स्वभावको छ भने त्यो मृत्युको संभावनाले भयभित हुन्छ । भयसँग सम्बन्धित कुनै भव संस्कार उत्पन्न गर्ने मौका दिन्छ अथवा परिवारबाट छुट्टिनु पर्ने कल्पना मात्रले दुःखी हुन्छ भने मृत्युको समय विछोडको दुःख उत्पन्न हुन्छ । जसबाट त्यस्तै प्रकारको अकुशल भव संस्कार जगाउन सहायक हुन्छ । विपश्यी साधकले दुःख र भयको संवेदनालाई साक्षी भावले हेर्दै यी संस्कारलाई दुर्बल बनाई दिन्छ, मृत्युको समयमा यसलाई आउने मौका दिदैन ।

मृत्युको सही तैयारी यही हो कि बारबार आफ्नो शरीर र चित्तमा हुने संवेदनालाई अनित्य बोधको आधारमा समता भावले हेर्न बानी बनाएमा मरणासन्न अवस्थामा चित्त धारामा यही समताको स्वभाव स्वतः प्रकट हुनेछ र गाडी त्यस्तो लीगमै जोडन जान्छ जसमा चढेर साधक अर्को भव भूमिमा पनि विपश्यना गर्दै रहन सक्नेछ । यसरी अधोगतिबाट बच्दै सद्गति प्राप्त गर्दछ, किनभने अधोगतिको भूमिमा विपश्यना गर्न सकिदैन ।

यस्तो मंगल मृत्यु प्राप्त गर्नमा मरणासन्न अवस्थामा पुगेको साधकको निकटस्थ परिवारहरू पनि सहायक हुन्छन् । त्यस समयमा साधनाको धर्ममय वातावरण बनाइराख्छन् त्यहाँ न कोही रुच्छन्, न विलाप गर्दैन् न बिछोडको सन्तापको तरङ्ग उत्पन्न गर्दछन् । विपश्यना र मंगल मैत्री तरङ्गले वातावरणलाई मंगल मरण हुन अनुकूल बनाई दिन्छन् ।

कहिल्यै विपश्यना नगर्ने व्यक्तिलाई पनि मृत्युको समयमा दान, शील आदि कुशल भव संस्कारहरू सन्मुख आइपुगेमा त्यसले सद्गति त प्राप्त गर्दछ । तर विपश्यी साधकको विशेषता यो हो कि उसले त्यस भूमिमा प्रतिसञ्चि प्राप्त गरेर विपश्यनाको अभ्यासलाई कायम राख्नमा सफल हुन्छ र यसप्रकार चित्त धाराको भवङ्गमा संग्रहित अनेक भवसंस्कार संग्रहलाई विस्तारै घटाउँदै आफ्नो भवयात्रालाई छोट्याउँछ र ढिलो चाँडो टर्मिनलमा पुग्दछ ।

साधकहरू ! ठूलो पुण्यले विपश्यना प्राप्त भइरहेको छ । यसको अभ्यास गरी मनुष्य-जीवन सफल गरौ, सार्थक बनाउँ । मृत्यु जहिले आएपनि समताको चित्त भूमिमा नै आवोस् । मङ्गलको सन्देश लिएरै आवोस् ।

मिथ्या विश्वासको मूलाधार

डा. गणेश माली

मिथ्या विश्वास तथा अन्धविश्वासको मयलले, राग, द्वेष, मोह एवं काम ऋोधले मानसिक विकारहरूको पर्दाले सत्यको अनुहार (स्वरूप) नविन्हिने तथा नदेखिने गरी छोपिएको हुन्छ । विश्वास गर्दैमा कुनै कुरो सत्य हुनेभए हामीलाई धेरै सजिलो हुन्थ्यो होला, हामी गलत बाटोमा पर्ने थिएनौ होला, अनि सत्य पनि धेरै सस्तो र सजिलैसित हात लाग्यो होला ।

हुन त हाम्रो दैनिक जीवनमा हामीलाई कुनै कुरो वास्तवमा सत्य हो वा होइन भनेर जाँची पारख गरी हेर्ने न त समय हुन्छ न साधन । अतः हामी अक्सर गरेर सहज विश्वासको भरमा अथवा अन्जाजीकरण (Guess Work) को भरमा कामकाज गर्छौं । कतिपय कुरा मात्र जसमा हामीलाई विश्वास छ, त्यसेलाई सत्य मान्छौं वा धेरै जनाले सत्य मानी आएकोलाई सत्य मान्छौं वा कुनै नामी लेखक, कवि वा गन्यमान्य व्यक्तिले भनेका लेखेका कुराहरू, कपोलकल्पित कथाहरूलाई पनि सत्य मान्छौं अथवा परम्परादेखि चलेर आएकोलाई सत्य मान्छौं अथवा आफूभन्दा ढूलाबडाले भनेको कुरालाई सत्य मान्छौं । यसरी सहज विश्वास गरिएका कुराहरू असल पनि हुनसक्छ भनी हामी शंका पनि गर्दनौं किनभने हामीमा यथार्थताको ज्ञान छैन, वास्तविकताको ज्ञान छैन, कोरा अज्ञान मात्र छ । वास्तवमा भन्ने हो भने, यही अज्ञान नै हाम्रो मिथ्याविश्वास (अन्धविश्वास) हरूको मूलाधार हो ।

हामीले ठीकसँग बुझेका कुराहरू थोरै मात्र छन् । यस विशाल विश्वमा हामीले नजानेका ठीकसँग ज्ञान नभएका कुराहरू धेरै छन् - जब हामीले यो तथ्य चाल पाउँदैजान्छौं तब हामी विस्तारै अज्ञानको अँथ्यारो खाडलबाट माथि उठेर ज्ञानको, सत्यको उज्यालो आकाशतिर जान पाइला चाल्न थाल्ने हुन्छौं ।

विश्वमा कुन कुराहरूलाई लिएर हामी अज्ञानमा परेका हुन्छौं ? यही पंच महाभूतहरू : पृथ्वी (ठोस पदार्थ), जल (तरल पदार्थ), वायु (वायरीय पदार्थ), अग्नि (ताप अथवा शक्ति), आकाश (शून्य आकाश, रिक्त स्थान) जो हाम्रा चारैतिर छन् तथा हाम्रा शरीरमा पनि छन् र जसबाट सारा बस्तुहरू बनेका छन् । छोटकरीमा भन्ने हो भने यिनीहरू हुन् पदार्थ तथा शक्ति, जो परस्परमा रूपान्तरित हुनसक्छन्, जसलाई छोडेर रिक्त स्थानबाहेक विश्वमा अरु केही छैन, अरु सूक्ष्म रूपमा हेर्ने हो भने यिनीहरू हुन्- अणु, परमाणुहरू र परमाणविक कणहरू, जसबाट परमाणु र अणुहरू बन्छन् अनि त्यसलाई संचालन गरिरहने, त्यसमा निहित शक्ति रेखाहरू तथा तरंगहरू जसबाट यो विश्व संचालित भैरहेको छ । यिनीहरू वास्तवमा के हुन् र

कसरी विश्वलाई संचालन गरिरहेका छन् भन्ने बारे हामीलाई यथार्थ ज्ञान छैन, हाम्रा आफैनै शरीरमा यिनीहरू कसरी संचालन भएर हाम्रा मन मस्तिष्क निर्माण भैरहेको छ अनि कसरी हाम्रो जीवन चक्र संचालन गरिरहेका छन् भन्ने बारे हामी अज्ञान छौं । कसरी परापूर्वकालदेखि यी महाभूतहरू परिवर्तित हुँदै हालको विश्वको स्थिति (हाम्रो संसारलगायत) आइपुगे, अब यसपछि परिवर्तित हुँदै के के भएर जाने हो यसबारे पनि हामी अज्ञानमा छौं । यो अनन्त विश्वमा यिनीहरूमा भैरहने परिवर्तनको लेखाजोखा गर्ने क्षमता हामीमा नभएकोले हामी अज्ञान भन्छौं । जान्दैनौं विशाल विश्वको बारेमा, यस विश्वका एक सानो अंशको बारेमा पनि यथार्थ सत्य जान्ने क्षमता हामीमा छैन । त्यसबारे जान्न प्रयत्न मात्रै गर्नसक्छौं- यसकारण चाहेर वा नचाहेर पनि हामी अज्ञानमा छौं । तर पनि भूटो अभिमानवश अथवा पंडित्याईवश हामी अज्ञानमा छौं भन्ने तथ्यलाई स्वीकार्न पनि हामी तैयार छैनौं र हामी यो ठान्छौं कि हामीले चाहेमा हामीले थाहा पाउन नसकिने केही छैन ।

हामी न त सर्वव्यापी छौं न त सर्वज्ञ, न हामी जहाँ पनि पुग्नसक्छौं न हामीलाई सम्पूर्ण सत्य थाहा छ, हाम्रो यस सीमिततालाई स्वीकारेर विनम्रतापूर्वक रहेमा पनि हामी अज्ञानको गहिरो खाडलमा जाकिएर टांसिनुबाट जोगिन्थ्यौ होला, जस्तै कि वैज्ञानिकहरू यसरी नै अज्ञानतालाई स्वीकारेर आफूले भ्याएसम्म क्रमशः शनैशनै ज्ञान खोज्ने प्रयत्नमा खोजीनीति गरेर तर्कयुक्त विश्लेषण गर्दै अगाडि बढ्न प्रयत्न गरिरहेका हुन्छन् । यस्को विपरीत कल्पना र अन्दाजीकरणको आधार लिएर हामी “तुरुत्त ज्ञान महाकल्पाण” को मंत्र जाप्दै सहज तथा “मिथ्या विश्वासको दिशातिर अगाडि बढ्दैछौं । यही नै, अर्थात् हामीले कल्पना गरी अन्दाजीकरण गरेकोलाई नै वास्तवमा “सत्य हो” भनी ठोकुवा गरी सहज विश्वास गर्ने दिशातिर लाग्दैछौं । यसरी नै हामी मिथ्या विश्वासको खाडलमा जाकिन्छौं र स्वाभावतः हामी यस खाडलबाट माथि निस्कने प्रयाससम्म नगरी खाडलमै टाँसिरहन्छौं, किनकि सो प्रयास गर्नबाट हाम्रा मिथ्याविश्वासहरूले “यही नै त सत्य हो” भनेर हामीलाई रोकी राख्छन् खाडलतिरै तानिराख्छन् ।

यसै सिलसिलामा हामी यो पनि मान्छौं कि हामी स्वयं त न सर्वत्र हौं न सर्वव्यापी अर्थात् हाम्रो सीमितताको कारण हामी अज्ञानमा अवश्य छौं तर विश्वमा “एउटा यस्तो महान् तत्व छ” जो सर्वव्यापी छ, विश्वमा जहाँ कहीं छ, सूक्ष्मातिसूक्ष्मदेखि

स्थूलातिस्थूल वस्तुहरूसम्म पनि यसले ढाकेको हुन्छ र सर्वज्ञ पनि छ अर्थात् शुरुदेखि अन्तसम्म सबै प्रकारका परिवर्तनहरूको रहस्यहरू बारे थाहा भएका सर्वज्ञ पनि छ, अनि सर्वशक्तिसम्पन्न पनि, जुन तत्त्वको कारणले नै यो विश्व शुरु भई हालसम्मको स्थितिसम्म आइयुगेको छ र भूतबाट परिवर्तित हुँदै भविष्यतिर गइरहेको छ । उनको मर्जीबेगर एउटा पात पनि हल्लिदैन र अगुदेखि लिएर स्थूलातिस्थूल चीजहरूबारे सम्पूर्णतः ज्ञान पनि उसलाई छ । बस, यसले महान् “तत्त्व” हात लागेपछि अरु के चाहियो ? अनि त्यस्पछि हामी भन्हौं- यो सर्वज्ञ, सर्वव्यापी, सर्व शक्तिमान् “तत्त्व” केवल हाम्रो परिकल्पना होइन, केवल हाम्रो अन्दाजीकरण होइन, हाम्रो प्रमेय मात्र होइन, बरु यही ध्रुव सत्य हो, यही वास्तविक सत्य ज्ञानको भण्डार हो, यही ज्ञानको खानी हो, जसको पाठि हामी लागेका थियो, यही सम्पूर्ण शक्तिको श्रोत हो र यसैमा गएर हाम्रो ज्ञानको खोजको अन्त हुन्छ । अनि त्यसपछि सो “अत्यन्त महत्वपूर्ण तत्त्वलाई कसरी हात पार्न त, कसरी त्यस्मा प्रवेश गर्न सकिन्छ, साक्षात्कार गर्न सकिन्छ, इत्यादिबारे अनेक नियम उपनियमहरू बनाउनतिर हामी लाग्छौं ।

वास्तवमा यसरी कुनै तत्त्वको परिकल्पना गरी विश्वास गर्नु भनेको हाम्रा सम्पूर्ण ज्ञानको खोजको भार उही तत्त्वलाई पन्थाई दिने कार्यजस्तो मात्र हुनगएको छ, किनकि हाम्रो

अज्ञानता ज्यों का त्यो छँदैछ ।

हामीले परिकल्पना गरेबमोजिम, अन्दाजीकरण गरेबमोजिम कुनै कुरा सत्य हुनै पर्छ भन्न किमार्थ सकिन्न । त्यो हाम्रो परिकल्पना भएर यथार्थ नहुन पनि त सक्छ । यसबारे हामीले आफ्नो दैनिक जीवनबाट धेरै उदाहरणहरू दिन सक्छौं । हाम्रै जीवनकालमा पनि कैयन् यस्ता घटनाहरू घटिरहेका हुन्छन् जसबारे “न्याउरी मारी पछुतो” भन्ने कथामा जस्तै हामी एउटा अन्दाज लगाउँछौं तर वास्तविकता अर्कै हुन्छ ।

संक्षेपमा भन्ने हो भने यसरी अन्दाज लगाई ठोकुवा गर्ने, अथवा भनेसुनेका कुरामा सहज विश्वास गर्ने जुन अभिवृत्ति (Attitude) छ, त्यही नै हाम्रा मिथ्या विश्वास वा अन्धविश्वासको मूल हो । यही प्रवृत्तिको कारणले हाम्रा मिथ्याविश्वासहरूको लहर लाग्न थाल्छ, जुन सानासाना कुराहरूदेखि लिएर गहकिला कुराहरूसम्म पनि फैलिएर जानसकिने हुन्छ ।

बडे से बडे वैज्ञानिकहरू अथवा विशेषज्ञहरू तथा दार्शनिकहरू पनि अज्ञानी हुन्नन् वा हुनसक्छन् भन्ने तथ्यलाई जति मात्रामा हामी हृदययंगम गर्नसक्छौं, उति नै मात्रामा हामीले मिथ्या विश्वासहरूबाट छुटकारा पाई सत्यलाई पहिल्याउने बाटोमा लाग्न सफल हुनसक्छौं ।

नयाँ भर्ना सम्बन्धी सूचना

बुद्धधर्म विषयक १० महिने पी. जि. डि. डिप्लोमा (Post Graduate Diploma in Buddhist Studies T.U.) तहमा शैक्षिक शत्र २०६६२०६७ को लागि
नयाँ भर्ना खुल्न्यो । इच्छुक सबैले यथाशीघ्र सम्पर्क राख्नुहोला ।
कक्षा चैत्र महिनादेखि साँझ ५:०० - ७:०० संचालन हुनेछ ।

हाम्रा विशेषताहरू :

१. मल्टिमेडियाको प्रयोग गरी कक्षा संचालन ।
२. नेपाल तथा विदेशमा शैक्षिक भ्रमण ।
३. स्वदेशी तथा विदेशी विद्यानहरूबाट कक्षा ।
४. गोष्ठी तथा सेमिनारको आयोजना ।
५. अनुसन्धान विधिसम्बन्धी अतिरिक्त कक्षाहरू ।
६. वेबसाइटबाट सूचना प्रवाह ।

विस्तृत जानकारीको लागि सम्पर्क :

लोटस रिसर्च सेन्टर
लोटस एकेडेमिक कलेज फर
बुद्धिष्ट स्टडिज
ख्वायबहिल, ललितपुर । वडा नं. २०
फोन नं. ५५४८३४३, ०१६२१६०७३
ईमेल : info@LCNepal.org
Web : www.Ircnepal.org

कोपेनहेगन सम्मेलन र बौद्ध आर्थिक सिद्धान्त

गिरिजा मानोहर
“सद्गम कोविद”

डेनमार्कको राजधानी कोपेन हेगनमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी डेढहप्ता लामो विश्वसम्मेलन सम्पन्न भएको छ । पृथ्वीको जलवायु परिवर्तनको सम्बन्धमा आजकालका मानिसहरूमा चिन्ता र चासो बढेको र यसबाट हुनसक्ने समस्यालाई दृष्टिगत गरी समय छँदै यसको असर न्यूनगर्ने उद्देश्यले यो सम्मेलन भएको थियो । हरितगृह ग्यासको अत्याधिक उत्सर्जनबाट वायुमण्डलमा कार्बनको मात्रा बढेको र यसले विस्तारै पृथ्वीको उष्णतालाई बढाउँदै लगेको, पृथ्वीको सुरक्षाक्वचको रूपमा रहेको ओजोन तह पातलिए गइरहेको, त्यस तह नष्ट भएमा पृथ्वीमा अल्ट्राम्वाईलेट किरणले जीवजन्तु र वनस्पतिलाई समेत नकारात्मक असर पार्ने भयत्रास दिनानुदिन बढ़दै गइरहेको सम्बन्धमा विश्वका विभिन्न राष्ट्रका शीर्षस्थ व्यक्तिहरू र प्रतिनिधिहरू सम्मिलित यस सम्मेलनको पुर्वार्द्धको भेलामा यस कुराप्रति सरोकार राख्ने कुराले मानव समुदायलाई एक किसिमले आशा र राहत प्रदान गरेको थियो । तर सम्मेलन नजिकिँदै जाँदा विकसित राष्ट्रहरूले आफ्नो प्रतिवद्धतालाई त्यागेर हरितगृह ग्यास निर्माण कठौटि गर्न सम्भौतामा हस्ताक्षर गर्न मानेनन् र पृथ्वीलाई सुरक्षा दिने जुन एउटा महत्वपूर्ण सम्मेलनमा परिणत हुनुपर्न थियो, त्यसो नभई महत्वपूर्ण भेलाको आशामै तुषारापात छाइदियो । महत्वपूर्ण भनिएको सम्मेलनले पृथ्वीलाई बचाउन जुन एउटा ठोस निर्णय निस्कने आशा गरिएको थियो, विकसित राष्ट्रहरूले आफ्नो स्वार्थ र लोभलाई त्याग गर्न नसकेका कारणले सानातिना प्रतिवद्धतामै सीमित भई सो सम्मेलन सम्पन्न भयो ।

जलवायु परिवर्तनले नेपालजस्तो हिमाली देशहरूमा हिमालय पर्गने ऋम बढेको, हिमनदीको अस्तित्व खतरामा परेको हिमतालहरू फुट्ने र सुख्खा हुने ऋम बढिरहेको पक्षलाई पनि विश्वको ध्यान आकर्षण गर्न कोपेन हेगन सम्मेलनको सान्निध्यमा नेपालको कालापत्थरमा मन्त्रीमण्डलको बैठक बसेको सबैलाई थाहाभएकै हो । ती नकारात्मक प्रभावका प्रमुख कारक विकसित राष्ट्रहरू नै थिए, जसले औद्योगिक करणको नाउँमा अत्याधिक हरितगृह ग्यास उत्सर्जन गर्दछ । यसरी पृथ्वीमा पर्नसक्ने विपाक-असर अरूले भोग्नुपर्न बाध्यता अहिले विश्वमा देखा परिरहेको छ । यसकुरालाई हृदयंगम गरेर ती विकसित राष्ट्रहरूले क्षतिपूर्तिको रूपमा अविकसित राष्ट्रहरूलाई केही राहत उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता गरिएतापनि त्यस्ता सानातिना प्रतिवद्धताले पृथ्वीको दिगो सुरक्षा नहुने स्पष्ट छ ।

प्रभाव कम गर्न विशेष गरेर विकसित राष्ट्रहरू सचेत हुनुपर्नेमा उनीहरूले नै आफ्नो पाईला पछि सार्नु प्रकृति संरक्षण गर्न लागिपरेकाहरू तथा समग्र मानवसमुदायलाई नै निराश तुल्याइ दिएको छ ।

सम्मेलनमा विकसित राष्ट्रहरूले हरितगृह ग्यासलाई कठौटि गर्ने कानूनी व्यवस्थालाई नमान्ने कुरा आएपछि सम्मेलनको औचित्य प्राय समाप्त हुने भैसकेको अवस्थामा अमेरिका, चीनलगायत बढी हरितगृह ग्यास उत्सर्जन गर्ने राष्ट्रहरूले पृथ्वीको उष्णतालाई २ डिग्री सेल्सियसभन्दा नबढाउने प्रतिवद्धतालाई नै भिनो उपलब्धीको रूपमा लिनुपर्ने बाध्यता विकासशील वा अविकसित राष्ट्रहरूको लागि भयो ।

विकसित राष्ट्रहरू प्रकृतिलाई विनास गर्दै विकसित भइरहेको कारणले प्रकृतिलाई विनाशको लागतमा उनीहरू विकसित हुनु कत्तिको औचित्य हो भन्ने विषयमा प्रश्न खडा भएको छ । विश्वमा बढिरहेको उष्णता र यसबाट भइरहेको विनाशका प्रमुख कारकहरू विकसित राष्ट्रहरू नै हुन्, जसले औद्योगिककरणको नाउँमा र विलासिता जीवनको लागि कार्बन र हरितगृह ग्यासहरूको उत्सर्जन गरिरहेका छन् । तर त्यसको अत्याधिक प्रभाव सर्वप्रथम अविकसित राष्ट्रहरूलाई परिरहेको छ । जसको नकारात्मक प्रभावबाट सुरक्षा पाउन उनीहरूसँग आवश्यक श्रोत र साधनको कमी छन् । यसरी दोष एकजनाले गर्न त्यसको विपाक-असर अरूले भोग्नुपर्न बाध्यता अहिले विश्वमा देखा परिरहेको छ । यसकुरालाई हृदयंगम गरेर ती विकसित राष्ट्रहरूले क्षतिपूर्तिको रूपमा अविकसित राष्ट्रहरूलाई केही राहत उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता गरिएतापनि त्यस्ता सानातिना प्रतिवद्धताले पृथ्वीको दिगो सुरक्षा नहुने स्पष्ट छ ।

सम्पूर्ण मानव अस्तित्वको सरोकार राख्ने कुरामा जति गम्भीर रूपमा प्रतिवद्धता र कानून बन्नुपर्याँ, त्यसरी नआउनुको पछाडि विकसित राष्ट्रहरूले आफ्नो स्वार्थ छोड्न नसक्नु र तिनीहरूमा पृथ्वीलाई बचाउने ईच्छा शक्तिको कमी नै हो भनेर बुझ्नु पर्दछ । किनभने विकसित राष्ट्रहरूले त

आफ्नो स्वार्थ तथा अस्तित्वमा आँच आउने हिसाबले कुनै किसिमका सम्झौता नगर्ने भनी अन्तिम समयसम्म पनि तसमस गरिरहे । सम्पूर्ण पृथ्वीको समस्या भनेको अन्ततः आफ्नो पनि समस्या हो भन्ने कुरालाई तिनीहरूले नजरअन्दाज गरेर उनीहरूले समग्रमा भावीपिडिप्रति संवेदनशील नभएको प्रमाणित गरेको छ र अन्ततः आफ्नै खुट्टामा बज्चरोले प्रहार गरेका छन् ।

यस्तो महत्वपूर्ण कुरालाई उनीहरूले किन हलुका रूपमा लिएर आफ्नो स्वार्थसित गाँस पुगे त ? किन उनीहरूले भविष्यमा हुनसक्ने भयावहस्थितिलाई आफ्नो स्वार्थभन्दा कमजोर सम्फन पुगे ? पृथ्वीको दिगो सुरक्षाको लागि हुने ठोस सम्झौता किन हुन सकेन त ? यी प्रश्नहरूको जवाफ खोज्ने हो भने उनीहरूलाई उपलब्ध भइरहेको उत्पादनको बजारलाई नै प्रमुख रूपमा लिन सकिन्छ । उपभोक्तामुखी र विलासी जीवनतिर आकर्षित भईरहेको विश्वका जनसमुदायहरूले विलासी जीवनका लागि चाहिने विभिन्न सामाग्रीहरूको माग दिनानुदिन बढिरहेको छ । त्यसलाई उत्पादन गरी विकसित औद्योगिक राष्ट्रहरूले आफ्नो ढुकुटी भेरेर आफूलाई शाक्तिशाली बनाइरहेका छन् । मोटर, मोटर साईकल, हवाइजहाज फिज, वाशिडमेशीन, ऐर कन्डिशन आदि सुखसुविधाका साधनहरूको अत्याधिक उत्पादन र प्रयोगका साथै वर्तमानकालमा विश्वका विभिन्न ठाउँहरूमा भइरहेको द्वन्द्वलाई गति दिइरहने हतियारका उत्पादक केही राष्ट्रहरूले ती सामानहरूको निर्माण र विक्रीबाट शक्तिशाली हुने सौभाग्य प्राप्त गरिरहेका छन् । उनीहरूले एकातिर मानिसहरूलाई विलासी बनाउँदै छन् भने द्वन्द्वलाई निरन्तरता दिई श्रृङ्खलाबद्धरूपमा विभिन्न भागमा युद्धको वातावरण बनाउन सघाउँदैछन् । यसबाट उनीहरू संसारको धनलाई दुबैहातले बटारिरहेका छन् र आफूलाई विकसित भन्ने मौका प्राप्त गरिरहेका छन् । यसकारण पृथ्वीलाई माया गर्ने र जीवनको अस्तित्वलाई बचाउने हो भने अब जनमानस नै यस कुरामा सचेत हुनुपर्दछ ।

विषयवस्तुको अत्याधिक प्रयोगको कारणले हुने मानसिक कमजोरी र यसले गर्ने प्राकृतिक विनाशप्रति सचेत हुनको लागि बुद्धले धेरै शिक्षाहरू प्रज्ञाप्त गर्नुभएको हामी पाउँछौ । बुद्धले मानिसहरूलाई बारम्बार अल्पेच्छुक हुन प्रेरित गरेर भोगविलासमय जीवनलाई त्याग्न सल्लाह दिनुभएको छ । भिक्षुसंघलाई कमसेकम चीजवस्तुको उपभोग गर्ने नमूना संगठनको रूपमा रथापित गरेर जानुभएको छ । त्यस शिक्षालाई मानिसहरूले

महत्व दिने काम ढिलो भैसकेको छ । भगवान् बुद्धले आर्थिक पक्ष मानिसहरूको लागि महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा लिंदै यसलाई सही तरीकाले उपभोग गर्नुपर्ने कुरा बताउनुभएको छ । उहाँले अत्याधिक उपभोग नगर्ने शिक्षा दिँदै मानिसहरू कम चीजमा सन्तुष्ट बन्नुपर्ने उपदेश दिनुभएको छ । विलासी जीवन जिउनु भनेको एउटा अन्तको रूपमा उहाँले विश्लेषण गर्नुभएको छ, जसबाट मानिसहरूलाई कमजोर बनाउँछन् । उहाँले हानीकारक बस्तुहरू जस्तै हातहतियार, विष, लागुपार्दध आदिको उत्पादन निष्क्रिय गरेर सम्यक् आजीविकाको शिक्षा दिनुभएको छ, कुनैपनि वस्तुको अधिकतम उपयोगिता लिने, आफूमा भएको चीजवस्तुहरूबाट अरुलाई पनि लाभान्वित गर्न आदि शिक्षाहरूले बुद्धको कम उपभोग गर्ने आर्थिक विचारलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

बुद्धका यी शिक्षाहरूलाई अनुशरण गरेमा पृथ्वीका दुर्लभ उर्जाहरूको खपतमा कमी आउने, वातावरणीय प्रभाव कम हुने भई पृथ्वीमा कार्बन र हरितग्यासको उत्सर्जनमा अवश्य पनि कमी आई पृथ्वीलाई विनाश हुनबाट बचाउन सकिन्छ । बुद्धका आर्थिक शिक्षाहरू बारे जनमानसलाई शिक्षित गर्नसके सन्तुलित उपभोग, सन्तुलित उत्पादन भेर अनावश्यक उर्जाको खपतमा अवश्य पनि कमी आउने हुन्छ ।

मानिसहरू व्यक्तिगत रूपमा सचेत भेर अत्याधिक भोगविलास तथा सुखसुविधाका साधनप्रति आसक्तिपूर्ण जीवन बिताउनु भनेको पृथ्वीमा भएका उर्जा, श्रोत र साधनहरूलाई तीव्र गतिमा ह्वास गर्ने कृयाकलाप हुन् र यसले भावीपिडिलाई उर्जाको संकट ल्याउँछ भने कुराप्रति सजग हुनु आवश्यक छ । उर्जाको अत्याधिक खपतले पृथ्वीको तापमान बढ्ने र चाँडै विश्व नाशहुने कुरा बारे पनि संवेदनशील हुनु आवश्यक छ । यस्ता किसिमका जागरणले उर्जाको संतुलित प्रयोग भई भावीपिडीका लागि त्यसको जगेन्हा हुन जानेछ र पृथ्वीलाई मरुभूमिमा परिणत भई यसको आयु छोटिट्ने कारण पनि कम हुनजान्छ । व्यक्तिगत तवरले जनस्तरबाट यस किसिमको दबावमूलक कृयाकलापले विकसित भनाउँदा राष्ट्रहरूको लोभ र स्वार्थयुक्त चिन्तनले ठोस उपलब्धी हुन नसकेको कोपेनहेगन सम्मेलनलाई उपयुक्त जवाफ हुनेछ र भविष्यमा हुने यस्ता सम्मेलनमा केही ठोस निर्णय हुने किसिमले विभिन्न देशका प्रतिनिधिहरूलाई गम्भीर र जिम्मेवारीपूर्वक सहभागी हुन दबाव दिनेछ ।

धर्मनिरपेक्षता कायम गर्न बहुत मोर्चा

लोकबहादुर शाक्य

नेपाल एक बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसौस्कृतिक र बहुभाषिक मुलुक भएकोले एक जाति, एक भाषा, एक धर्म र एउटा सँस्कृतिलाई मात्र विशेष अधिकार र मान्यता दिइनु हुँदैन । राज्यबाट धर्म मान्ने होइन, व्यक्तिले धर्म मान्ने सत्य तथ्य कुरा सर्वव्यापी भइरहेको छ । धर्मनिरपेक्ष राज्यमा कुनै धर्मलाई विशेष संरक्षण तथा अरु धर्मलाई संरक्षणबाट बच्न्यित गरिएको हुँदैन साथै धर्मको आधारमा नागरिकहरू बीच भेद नभई सबैलाई समान दृष्टिकोण अपनाएको हुँच । नागरिकले स्वेच्छाले आफ्नो मनपर्ने धर्म अवलम्बन गर्ने, अभ्यास गर्ने र प्रचारप्रसार गर्न स्वतन्त्र हुँच ।

वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलनपछि २०४७ सालको संविधान जारी हुनअघि संविधानमा धर्मनिरपेक्षता राज्यको व्यवस्था गर्ने माग राखी धर्मोदय सभाको तत्वावधानमा र आदिवासी जनजाति महासंघको सशक्त संलग्नतामा काठमाडौंमा विशाल शान्ति पदयात्रापछि संविधान सुभाव आयोगमा ज्ञापनपत्र बुझाइएको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि छ तर उस बखतको २०४७ सालको संविधानमा धर्मनिरपेक्ष राज्यको दफा परेको थिएन । यसपछि पनि विभिन्न संघसंस्था र राजनीतिक दलहरूले बेलाबखतमा आवाज उठाई धर्मनिरपेक्ष राज्यको माग गर्दै आएको पाइन्छ ।

२०६२ मंसीर १९ गते थेरवाद बौद्ध दायक केन्द्रीय

डा. हर्क गुरुङ गोष्ठी उद्घाटन गर्नुदै

मिलेर आ-आफ्नो अस्तित्व रक्षा गर्ने धर्मनिरपेक्षताको लागि हिन्दू ओमकार परिवारमा लाग्ने कुनै बौद्धहरूलाई सचेत गर्दै आन्दोलन शुरू गर्ने उर्जा समेत मिलिसकेको सारागर्भित मन्त्राव्यक्ति गर्नुभएको थियो ।

समाज शास्त्री डा. कृष्णबहादुर भट्टचनले धर्म र राजनीति

अलग हो, शिव सेना र हिन्दू ओमकार परिवारले बुद्धधर्मलाई शाखा धर्मका रूपमा विकास गर्ने षड्यन्त्र गरिरहेको बताउनु भएको थियो । उहाँले जाति भेदको आधारमा उनीहरू माथिल्लो तहको भन्ने प्रवृत्ति मूल समस्याको रूपमा रहेको औल्याउनुभएको थियो । त्यसैले धर्मनिरपेक्षताको निमित्त चरणबद्ध रूपले आन्दोलन सुरु गर्नुपर्यो भनी भन्नुभएको थियो ।

प्रा. पद्मलाल विश्वकर्माले मुलुकी ऐन व्यवहारमा सुचारू रूपले लागू हुन नसकेको भन्नु हुँदै हिन्दूधर्ममा वर्णश्रम जातको भेद र छुवाछुत प्रथाको कारक रहेको औल्याउनुभएको थियो । इच्छानुसारको धर्माचरण गर्ने अधिकार हुनुपर्ने भन्नुहुँदै राजनीतिक दलबाट सहयोग लिई अरु धर्मावलम्बीसँग गठबन्धन गरी दलितसँग समावेश गरी ठोस रणनीति लिनुपर्ने विचार प्रकट गर्नुभएको थियो ।

महिला नेचू रामप्यारी सुनुवारले राज्यको धर्म हुँदैन, नागरिक समाजको धर्म हुँच भन्नुहुँदै आफ्नो इच्छाअनुरूप धर्म मान्नु, मानव अधिकार हो भनिन् । धर्मनिरपेक्षताको लागि महिला वर्ग पनि अग्रसर भइरहेकोले सबै धर्म, समाज, वर्ग, वर्ण, लिङ्ग,

गोष्ठी उद्घाटन समारोह

परिषद्को आयोजनामा ललितपुरको जावलाखेलस्थित स्टाफ कलेजमा सम्पन्न एक गोष्ठीमा डा. सानुभाइ डंगोलले "धर्मनिरपेक्षता र यसको उपादेयता नेपालको सन्दर्भमा" विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । गोष्ठीका मुख्य अतिथि दिवंगत डा. हर्क गुरुङले प्रजातन्त्रको निमित्त धर्मनिरपेक्षता नभई हुँदैन, सबै धर्मप्रति समान व्यवहार हुनुपर्दछ, सबै जनजाति

समान गर्न धर्मनिरपेक्षता नभई नहुने भन्नुभयो ।

भिक्षु कोण्डन्यले प्रस्तुत कार्यपत्रमा भावुकता पक्ष बढी देखिएको बताउनुहुँदै धर्मनिरपेक्षता आन्दोलनलाई सफल गराउन रणनीति तर्जुमा गर्नुपर्न बारे देशना गर्नुभयो भने भिक्षु जटिलले धर्मनिरपेक्षता कायम गराउन बौद्धहरूबीच एकता हुनुपर्न देशना गर्नुभएको थियो ।

पं. बद्रीरत्न वज्राचार्यले धर्मनिरपेक्षता आवश्यक भएको चर्चा गर्नुहुँदै बुद्धधर्ममा पारस्परिक प्रेम, सद्भाव र आसक्तिरहित जीवनयापनबाट निर्वाण लाभ गर्न शिक्षा दिइने बताउनुभएको थियो । सम्पूर्ण धर्मको सारतत्वको रूपमा सत्य, अहिंसा, शान्ति, भातृत्व, इमान्दारी, दया, करुणा एवं मैत्री हो । सम्पूर्ण धर्मको मान्यतालाई समान स्थान दिनुपर्न जिकिर गर्नुहुँदै उहाँले आफ्नो मात्र महान अर्लको तुच्छ भन्नु युक्तिसंगत होइन भन्नुभयो ।

मुशिलम धर्मगुरु नजरथ हसुनले पूजा पाठ गर्नु मात्र धर्म होइन, खानु पिञ्जु र व्यवहार गर्ने पनि धर्मअनुरूप हुनुपर्न बताउनुहुँदै धर्मनिरपेक्षताको महत्वमाथि प्रकाश पार्नुभयो भने शिख धर्मगुरु हरदयाल सिंहले शान्तिको निमित्त पूजा गर्नुपर्न, गुरु नानकले जातपातको भेद नगरी मुशिलम र हिन्दुलाई दायाँबायाँ राख्नुहुन्छ, अत्याचार निर्मल गर्न नरम तथा कडा दुखे व्यवहार गर्नुपर्दछ, शिखहरू भिखारी हुँदैनन् बरू मेहनतपूर्वक कमाएर जीवन निर्वाह गर्दछन्, आफ्नो कमाईको दश प्रतिशत परोपकारमा अर्पण गर्दछन् भन्नुहुँदै धर्मनिरपेक्षता अत्यावश्यक भएको कुरामा जोड दिनुभयो ।

पिपली थेरवाद बौद्धविहारको तर्फबाट अध्यक्ष नारायणबहादुर गुरुडले निम्न कविता वाचन गर्नुभयो :-

निर्मल गरौं रोग, भोक र असमानताको,

शंखनाद गरौं, हामी आज धर्मनिरपेक्षताको ।

धर्मोदय सभाका आजीवन सल्लाहकार लोकदर्शन वज्राचार्यले २०४६ सालको धर्मनिरपेक्षताको विशाल अभियान धर्मोदय सभाको तत्वाधानमा सम्पन्न भएको कुरा उल्लेख गर्नुहुँदै कहूर हिन्दूहरूले बुद्धधर्मलाई हिन्दूधर्मको शाखा गर्ने लक्ष्य लिएर २०५४ सालतिर लुम्बिनीमा हिन्दू-बौद्ध धर्मसम्मेलन गर्ने षडयन्त्र गरेका बखत पनि धर्मोदय सभाको तत्वाधानमा १२२ बौद्ध संघसंस्थाहरू मिली विशाल अभियान चलाएपछि लुम्बिनीमा हुने भनिएका कथित सम्मेलन विथोल्न सफल भएको थियो । आजको धर्मनिरपेक्षता विषयको गोष्ठी सञ्चानीय छ भन्ने विचार व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

थेरवाद बौद्ध दायक केन्द्रीय परिषद्का महासचिव विष्णुरत्न शाक्यले सहभागीहरूलाई स्वागत गर्नुको साथै बौद्ध, हिन्दू, मुस्लिम, शिख, किशियन धर्मको संकेत गर्दै शान्ति

क्या. एक नारायण गुरुङ बोल्नुहुँदै

सन्देशको गीत गाउनुभएको थियो । नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघबाट आर्थिक सहयोग जुटाई गोष्ठीको आवश्यक व्यवस्था गर्नुहुने क्या. एक नारायण गुरुङले नाचगानमा मस्ताराम नभई जनजातिसहित सम्पूर्ण बौद्धहरू एक भई उत्साह, उमंगपूर्वक देशमा धर्मनिरपेक्षता कायम नभएसम्म निरन्तर आन्दोलन गरिराख्नुपर्न बताउनुभएको थियो । परिषद्का अध्यक्ष बखतबहादुर वित्रकारले विश्व हिन्दू महासंघले धर्मनिरपेक्षता भयो भने धर्मयुद्ध गर्ने धम्की दिए पनि निडर भई धर्मनिरपेक्षता अभियान चालु हुने दृढता व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

धर्मनिरपेक्ष राज्य घोषणा भएको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा नेपाल एक स्वतन्त्र अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न धर्मनिरपेक्ष समावेशी र पूर्णलोकतान्त्रिक राज्य हो । भनेर उल्लेख भएको गौरवको कुरा भएको छ । नेपालमा धर्मनिरपेक्ष राज्य घोषणा भएको गणतन्त्र लोकतन्त्रको महान उपलब्धि हो । कहूर हिन्दूबाहेक अरु सबैले खुशीयाली मनाए ।

भावी संविधान मस्यौदा विषयमा सुझाव दिने सिलसिलामा नेपाली सेनाले धर्मनिरपेक्ष विषयमा जनमत संग्रह गर्नुपर्न समेत सुझाव दियो भन्ने खबर सुन्नुपन्यो । हुन त सभासद मा. सेन ओलीले सरकारको सैनिकले आफ्नो क्षेत्रको मात्र सुझाव दिने हो, धर्मक्षेत्रको राय दिने होइन भनेर स्पष्ट गर्नुभएको पनि सुन्नमा आयो, यथार्थ रूपले व्यक्तिगत तथा गैर सरकारी संघसंस्था दलहरूले स्वतन्त्र रूपले आ-आफ्नो रायसुझाव दिने स्वतन्त्रता छ । तर सैनिक सरकारी क्षेत्र हो । यस्तो सरकारी निकायले कुनैपनि एक मात्र धर्ममा कहूरपना देखाउनु पनि युक्तिसंगत हुँदैन । नेपाली सेना कुनैपनि एक जाति, सम्प्रदाय, भाषा, धर्म अथवा पहाड, तराई, मधेस, हिमालको मात्र नमै सम्पूर्ण नेपालीका सेना भएकाले धर्मनिरपेक्ष राज्य विषयमा जनमत गराउने सुझाव दिनु व्यावहारिक भएन, अभि हिन्दु राज्य विषय पनि जनमत

गर्तुपर्ने सुभाव दियो भन्ने सुनिन्छ । यस्तो मनोवृति भयो भन्ने सैनिक निष्पक्ष नहुने देखापन्यो, फेरी सबै धर्मको उद्देश्य भनेको कुशल, मंगल, सेवाको काम गर्ने, मैत्री करुणा समान भावना विकसित गरेर नैतिकताको ख्याल गरी विवेक बुद्धि प्रयोग गर्नु हो । त्यसैले नेपाली सैनिक निकायबाट सच्चा धर्मको मनसाय बोध गरेर तटरथ भावना प्रकट गरी लोकतन्त्र कानुनी राज्य र सच्चा मानव अधिकारप्रति प्रतिबद्ध हुने भावना विकास गर्न सकोस् भनी अनुरोध गर्दछु ।

२५३ औं बुद्धजयन्ती समारोहमा धर्मनिरपेक्ष राज्यको निमित्त आवाज उठाइएको थियो । आनन्दभूमि पत्रिकाको २०६६ बैशाख अंकमा- “धर्मनिरपेक्षसम्बन्धी लेखहरू प्रकाश गर्दै सम्पादकीयमा प्रधानसेनापतिलगायत पुनरुत्थानवादी राजनैतिक पार्टीहरू समेत धर्मनिरपेक्षता बारे जनमत संग्रह गरिनुपर्छ भनी विस्तारै सलबलाउन थालेका छन् । ती कदमले भोलिको संविधानमा धर्मनिरपेक्षताको पूर्ण र्यारेण्टी हुनेछ भन्नु धोका हुनसक्छ । यसमा हाम्रो ध्यानाकृष्ट हुनैपर्छ” भनी सचेत गराउनु भएको अनुकरणीय छ । यसरी नै आनन्दभूमि ३७-९ अंकको सम्पादकीयमा- “दशवर्षीय जनयुद्ध तथा दोस्रो जनआन्दोलन पश्चात् विभिन्न राजनीतिक दलबीच स्थापित वृहत शान्ति सम्झौताले अन्तरिम संविधान-०६३ तुँदै नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, छुवाछूतमुक्त संघीय लोकतान्त्रिक-गणतान्त्रिक राज्यका रूपमा अगाडि बढाउने निर्णयसहित वर्तमान संविधान सभासम्मको कठिन यात्रा तय भएको हो । गन्तव्यतर्फ जानेक्रममा यो सबैलाई थाहा भएकै कटुसत्य हो कि आज हाम्रो देश संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य पुनःसंरचनामा परिणतहुँदै जनताले नै संविधान निर्माण गर्ने संविधान सभाजस्तो युगान्तकारी ऐतिहासिक जिम्मेवारी वहन गरी संविधान लेखनकार्य भइरहेको अत्यन्त संवेदनशील संक्रमणकालमा पनि पूर्वसेनाप्रमुख रुकमांगत कटवालले समेत धर्मनिरपेक्षताजस्तो गम्भीर महत्वराख्ने विषयमा जनमत-संग्रहको माध्यमले त्यसको निर्णय गरिनुपर्ने प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेका थिए भने हिन्दूआतिवादीहरूले पनि त्यसै रटानलाई अद्यावधि छाडेका छैनन् । संघीयताविरुद्ध विष वमन गर्नेहरू सलबलाउन थालेका छन् । गणतन्त्र राष्ट्रमा संघीयताको अपरिहार्यतालाई बेवास्ता गरी बहालवाला उपप्रधानमन्त्री सुजाता कोइरालाले संघीयताबारे जनमत-संग्रहबाट निर्णय गरिनुपर्ने खुलेआम-सार्वजनिक रूपमै बोल्नु यो गम्भीर विषय हो । यस्ता गैरजिम्मेवारी विधिव्यवहारले भोलिको संविधानमा स्वयं राजनीतिक दलहरूले पनि धर्मनिरपेक्षताका बारेमा

राजनैतिक बेइमानी गर्न त होइन ? यो अत्यन्त संवेदनशील प्रश्नमा धर्मनिरपेक्षतावादीहरूले निरन्तर सजगता अपनाउँदै धर्मनिरपेक्षताको सुनिश्चिताका लागि आवश्यक पहलकदमलाई निरन्तरता दिइरहनु अपरिहार्य विषय भएको छ” भनी उल्लेख गरिएको विषयवस्तु गम्भीर पक्ष हुन् ।

मैत्री एफ. एमबाट २०६६/८/१९ का दिन युवक बौद्ध मण्डलबाट संचालित मैत्री युवा जागरण कार्यक्रममा धर्मनिरपेक्ष राज्यमा बौद्धहरूको कर्तव्य विषयमा कार्यक्रम संयोजक एवं संस्थाका महासचिव बुद्धरत्न शाक्यले यस लेखकसँग लिएको अन्तरवार्तामा धर्मनिरपेक्षता विषयक संप्रेषण र उजागरणले धर्मनिरपेक्षता कायम गर्न प्रचारप्रसारात्मक सघाउ पुगेको छ, प्रभावकारी योगदान पुग्नेछ ।

अन्तरिम संविधानमा धर्मनिरपेक्ष राज्य घोषणा भएको छ भनी ढुक्क भएर बस्ने बेला छैन । छद्मभेषी तत्त्वहरू सक्रिय भएर लागिपरेका छन् । धर्मनिरपेक्षताको विरोध र हिन्दू राज्यको माग गर्दै खतरनाक कार्यक्रम चालु रहेको देखिन्छ । राप्रापा नेपालले पनि हिन्दू राज्य र धर्मनिरपेक्ष राज्यबारे जनमत संग्रह गराउनु पर्न माग राखेको छ भने भुपूप्रमां लोकेन्द्रबहादुर चन्दले धर्मनिरपेक्ष माग गरेको छैन, धर्मनिरपेक्ष राज्य गर्नु नपर्ने भनी बोलेको सुनियो । त्यसैले धर्मनिरपेक्ष राज्यका पक्षपातीहरू सतर्क भई अभ क्रियाशील भएर भावी संविधानमा पनि धर्मनिरपेक्ष राज्यको दफा समावेश गराउनको निमित्त ठोस कार्यक्रम संचालन गरेर जनता, सरकार र संविधान सभा-संसदलाई सचेत गराउनु परेको छ ।

धर्मको यथार्थ उद्देश्य नबुझ्ने र देशको नाजुक स्थितिबाट मौका छोपी धर्मनिरपेक्षता विषय पनि आवश्यक परेको बखत संशोधन गर्न सकिने बाटो खुल्ला भएको छ भन्ने खबर सुन्नुपर्यो । साथै मैत्री तथा प्रशासक हिन्दू राष्ट्रको पक्षमा लागे भन्ने खबर पनि सुन्नमा आयो २०५५-५६ सालतिर बुद्धधर्मलाई हिन्दूधर्मको शाखा भनी प्रचारमा ल्याई लुम्बिनीमा विश्व हिन्दू-बौद्ध दर्शन ऐक्य सम्मेलन गर्न लागेको बखत धर्मोदय सभाको तत्वाधानमा १२२ संघसंस्था मिलेर लुम्बिनीमा सम्मेलन नगराउने सफल कार्य भएको प्रशंसनीय छ । आजकल पनि धर्मनिरपेक्षता राज्य भावी संविधानमा नराञ्जन तूलो बड्यन्त्र भइरहेकोले राष्ट्रिय बौद्धसंघ धर्मोदय सभाबाट धर्मनिरपेक्षतामा समर्थक विभिन्न धर्मावलम्बीहरूको सम्मेलन आयोजना गरेर वृहत् मोर्चा गठन गरी भावी संविधानमा धर्मनिरपेक्षता कायम गराउन ठोस अभियान चलाउनको निम्ति आवश्यक व्यवस्था मिलाउन विनम्र अनुरोध गर्दछु ।

अभियान कार्यमा लाग्न तत्पर छु, लाग्न तत्पर होओ ।

आनन्द कुटी विहारको वार्षिक प्रतिवेदन

हाल ३६औं वर्षपुरा गरी ३७औं वर्षमा प्रवेश गरेको यस आनन्द कुटी विहार (संस्था) आनन्द कुटी विहार संरक्षण प्रवर्धन र यहाँ वसोवास गर्ने स्थविरवादी भिक्षुसंघलाई चतुप्रत्ययद्वारा उपस्थान गर्ने र धर्मग्रन्थ, आनन्दभूमि पत्रिका आदि प्रकाशित गर्दै बुद्धधर्म प्रचारप्रसार गर्न र बुद्धशिक्षा अध्ययनअध्यापन गराउन सक्दो सहयोग पुऱ्याउने आदि विभिन्न उद्देश्यहरू बोकेर दिवंगत भिक्षु डा. अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूबाट वि.सं. २०२९ साल असोज २२ गते स्थापना गरिएको र वि.सं. २०३१ साल श्रावण १३ गतेका दिन धार्मिक संस्थाको रूपमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा दर्ता भएको एक ऐतिहासिक धार्मिक संस्था हो ।

जनमानसमा गुठी शब्द सम्बन्धमा भ्रम सुजना भएकोले यस संस्थाको मिति २०६६/३/१५को विशेष साधारण सभाले उक्त गुठी शब्द हटाई विधान संशोधन गर्ने निर्णयसहित सो कार्यको लागि कार्यसमितिलाई अधिकार प्रदान गरेअनुरूप कार्य समितिले त्यसैअनुसार विधान संशोधन गरी मिति २०६६/४/१०मा पारित गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा स्वीकृतिको लागी पठाइएकोमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंले सो शंशोधित विधान मिति २०६६/५/१ मा स्वीकृत गरिएपछि सदस्यहरूमा जारी गरिएको संशोधित विधान प्रवन्ध-पत्र संशोधित विधान आनन्द भूमि पत्रिकाको वर्ष ३७ अंक ९, पुष महिनाको अंकमा प्रकाशित गरिएको व्यहोरा जानकारी गराउँदै अबउपरान्त यस संस्थाको नाम आनन्द कुटी विहार (संस्था) रहने छ भन्ने जानकारी गराउन चाहन्छु ।

स्थापनाकालदेखि अटूटरूपमा आजसम्म पनि विभिन्न आरोहअवरोहहरू पार गर्दै सफलतातिर अगाडि बढिरहेको यस आनन्द कुटी विहार (संस्था)ले आफ्नो गत वर्षको वार्षिक प्रतिवेदन गरिएको छ ।

१) यस आनन्द कुटी विहार (संस्था) को एक प्रमुख उद्देश्यको रूपमा रहेको धार्मिकग्रन्थ प्रकाशनअनुरूप आज सम्म ८० वटाभन्दा बढी ग्रन्थहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । तीमध्ये कतिपय ग्रन्थहरू विभिन्न संस्करणसहित

पुनः प्रकाशनमा ल्याइसेकेका छन् । गत केही वर्षहरूमा व्याजमा आएको हासका कारण भएको आर्थिक कमिका हेतु कुनैपनि ग्रन्थहरू प्रकाशनमा ल्याउन सकेको थिएन । तर आउँदो आर्थिक वर्षदेखि ऋमिक रूपमा पुनः प्रकाशन गर्नुपर्ने बुद्धकालीन ग्रन्थहरू र अन्य महत्वपूर्ण ग्रन्थहरू पनि प्रकाशनमा ल्याउन सक्ने देखिएकोले समयसापेक्षित युगसुहाउँदो तरिकाले परिमार्जित गर्दै पुनःपुनः संस्करणसहित नयाँ ढंगले प्रकाशनमा ल्याउनको लागि एक प्रकाशन उपसमिति निर्माण गर्नेतर्फ ध्यानाकर्षण गराइन्छ । हाल आनन्द कुटी विहारको नाममा एक वेब साइट www.anandakutivihar.com.np को खोलिसकेकोले सो वेब साइटमा समावेश गर्नुपर्ने कुराहरू सम्बन्धमा पनि ध्यानाकर्षण गराइन्छ ।

२) यस धार्मिक संस्थाको अर्को उद्देश्यको रूपमा बुद्धधर्म प्रचारप्रसार गर्नको निर्मित स्थापनाकालदेखि सम्पादन र प्रकाशन गर्दैआइरहेको नेपालकै पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका बन्न सफल आनन्द भूमि पनि ३७ औं वर्ष पूर्ण गरी निरन्तररूपमा प्रकाशन हुँदैआइरहेको व्यहोरा सहर्ष जानकारी गराइन्छ । तर धार्मिक पत्रिका भएका कारण यसको निरन्तरतामा विभिन्न समय र परिस्थितिमा अवरोधहरू उत्पन्न भएका र हुनेगरेको तथ्य सबैलाई सर्वविदितै छ । अतः यस ऐतिहासिक आनन्द भूमि बौद्ध मासिक पत्रिकाको निरन्तरताको लागि सबैको सद्भाव सहयोग अपरिहार्य छ भन्ने ठानेका छौं । तसर्थ तपाइहरू सबैले आनन्द भूमि पत्रिकालाई जुनसुकै सहयोग गर्न सक्नुहुनेछ ।

तीनै उद्देश्यअन्तर्गत यस आनन्द कुटी विहारमा प्रत्येक पूर्णिमामा बुद्धपूजा, धर्मदेशना, परित्राण, सांघिकदान, पुण्यानुमोदना आदि धार्मिक कार्यक्रमहरू संचालन हुँदैआइरहेको तथ्य पनि यहाँहरूलाई थाहै होला । यस्तै प्रत्येक शनिवार ध्यानभावना र बौद्ध परियति शिक्षाको पठनपाठन कक्षाहरू पनि संचालन हुँदैआइरहेको छ । प्रत्येक वर्षगुँला पर्वगन्तर्गत एक महिनासम्म प्रत्येक दिन विहान ध्यानभावना, प्रवचन, जलपान आदि कार्यक्रम पनि संचालन हुने गरेको छ । यसवाहेक पनि अमृत दिवसको

रूपमा यस धार्मिक संस्थाका संस्थापक पूज्य अमृतानन्द भन्तेको स्मृतिमा विभिन्न धार्मिक—सामाजिक कार्यक्रम गरी मनाउने गरेका छौं । यी सबै धार्मिक—सामाजिक कार्यक्रमहरूमा तपाईंहरूको उपस्थितिको पनि अपेक्षा राखेका छौं । हाल आवासीयरूपमा स—साना श्रामणेर भिक्षुहरूलाई बुद्धशिक्षाको अध्यापन कार्य पनि भइरहेको छ ।

३. यसरी नै आनन्द कुटी विहारका संस्थापक दिवंगत श्रद्धेय भिक्षु धर्मालोक महास्थविरज्यूको पुण्यस्मृतिमा पनि विभिन्न कार्यक्रम गरी मनाउने गरेको तथ्य यहाँलाई विदितै भएको होला । अतः उक्त स्मृति दिवसलाई भिक्षु धर्मालोक एवं विहार स्थापना दिवसको रूपमा परिमार्जित गरी हामी अभ्य व्यवस्थित व्यापक सहभागिता हुने गरी मनाउने हो कि भन्ने विषयमा पुनः सबैको ध्यानाकर्षण गर्न चाहन्छौं ।

४. यस आनन्द कुटी विहारको संरक्षण प्रवर्धनको लागि र यहाँ बसोवास गर्ने स्थविरवादी भिक्षुसंघको निरन्तरताको लागि चतुप्रत्यय आदि आवश्यक सेवा उपलब्ध गराई पहिलेदेखि नै विभिन्न दाता—उपासक—उपासिकाहरूले पुण्याउँदै आएका योगदानलाई विसर्न सक्ने अवस्था छैन । ती सबैको गुण स्मरण गर्नु हाप्रो कर्तव्य हुन आउँछ । अतः दायक—दायिका स्मृति दिवसको रूपमा ती सबैको गुण अनुस्मरण गरी एक धार्मिक कार्यक्रमको आयोजना गरेर मनाउने विषयमा पनि ध्यानाकर्षण गर्न चाहन्छौं । आनन्द कुटी विहारलाई जग्गा दान दिनु हुने दिवंगत अनगारिका विष्णु माया मानस्थर, दिवंगत जोगरत्न सिंधुराकार र उपासकको नाममा स्मृति दिवस मनाउने भएका छौं ।

५. श्रद्धेय संस्थापकज्यूका जन्मभूमि जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक वर्षछात्रवृति प्रदान गरिदै आएका छौं । प्रत्येक वर्षनिःशुल्क स्वास्थ्य शिविर पनि संचालन हुँदैआइरहेको छ । यसरी आनन्द कुटी विहारमा संचालन भेरहेका सम्पूर्ण धार्मिक सामाजिक कार्यक्रमहरू उक्त विहारवासी भिक्षुहरूले सुचारूरूपमा सम्पन्न गरिरहेको सहर्ष जानकारी गराउँदैछौं ।

६. यस वर्षमा भएका स्मरणीय एवं महत्वपूर्ण कार्यहरू मध्ये बौद्ध मित्रार्घ्य श्रीलंकाका सम्माननीय राष्ट्रपति महिन्द राजपक्षेज्यूको यस आनन्द कुटी विहार भ्रमणलाई लिन सकिन्छ । उहाँको स्वागत र सम्मानमा यस आनन्द कुटी विहार (संस्था) ले विशेष कार्यक्रम तयार गरी उहाँलाई

भव्यरूपमा स्वागत गरी आनन्द कुटी विहारको विस्तृत विवरणसहित धर्मोपहार प्रदान गरिएको थियो । उहाँबाट पनि उपहार स्वरूप त्रिपिटक ग्रन्थ र नगद यु.यस. डलर एक हजार (नेरु.८९,०००) प्राप्त भएको थियो ।

यस्तै अर्को स्मरणीय एवं महत्वपूर्ण कार्यहरू मध्ये नेपाललाई औषधि माया गर्ने श्रीलंकाली विशिष्ट भिक्षु कोटुगोड धम्मावास नायक महास्थविरको आनन्द कुटी भ्रमणलाई लिन सकिन्छ । उहाँको स्वागत र सम्मानमा पनि आनन्द कुटी विहार परिवारले अभिनन्दन समारोहको आयोजना गरी उहाँले आनन्द कुटी विहारसहित नेपालमा बुद्धधर्म उत्थानको लागी पुर्याउनुभएको योगदानको कदरस्वरूप अभिनन्दन गरी अभिनन्दन-पत्रसहित धर्मोपहार प्रदान गरेको थियो । यसै सिलसिलामा थाइलैण्ड र म्यानमारबाट पाल्युभएका विशिष्ट भिक्षुहरूलाई स्वागत एवं धर्मोपहार प्रदान गरियो ।

यसरी नै मित्र राष्ट्र श्रीलंकाबाट विभिन्न समयमा पाल्युभएका माननीय मन्त्रीहरू, सरकारी वरिष्ठ व्यक्तिहरूका साथै महानुभावहरूको आगमण र स्वागतका कार्यक्रमहरू भए । साथै श्रद्धेय भिक्षुसंघका विशिष्ट भिक्षुहरूको पनि समय समयमा हुने गरेका आगमनले पनि दुई देश बीचको धार्मिक सामाजिक घनिष्ठ सम्बन्धतामा उल्लेखनीय अवस्था हासिल गर्नसकेको महशुश गर्न पाउँदा भविष्यमा बौद्ध मित्रार्घ्यबाट यस विहार एवं बुद्धधर्मको उत्थानमा सहयोगको अपेक्षा राख्न सकिने छ ।

७. यस ऐतिहासिक आनन्द कुटी विहारलाई समयसापेक्ष परिमार्जित प्रवर्धित गरी समय सुहाँउदो धर्मप्रचार गर्ने प्रमुख केन्द्रको रूपमा विस्तार गर्नुपर्ने समयको मागलाई मध्यनजर गरी विहार पुनः निर्माण वा जिर्णोद्धार तथा भावी कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने र यसको निस्ति सबैको सामूहिक प्रयास अपरिहार्य रहने तथ्यलाई पनि यहाँ उजागर गर्न चाहन्छौं ।

प्रस्तोता,

भिक्षु धर्ममूर्ति

सदस्य—सचिव, आनन्द कुटी विहार (संस्था)
२०६६।१०।०८ शुक्रवार, आनन्द कुटी विहार ।

सर्वोच्च शिखरमा बुद्ध र शेषाहरु

क्षेत्री वज्राचार्य

“अज्ञानीहरूसँग बस्तुभन्दा एकलै बस्तु बेस” भनी गौतम बुद्ध आफ्नो जीवनकालमा प्रकृतिको काखमा रहेको एकान्त पारिलेख्यक वनमा बस्तुभएको थियो । आफ्नै संघमा रहेका गृहत्यागीहरूमा पनि आवश्यक भैफगडा गर्ने अज्ञानीहरूलाई पाठ सिकाउन बुद्धले एकान्त बास रोजुभएको थियो । नेपालको वर्तमानमा देखापरेको राजनीतिक क्षेत्रको खिचातानी अशान्ति असुरक्षा दलगत असमझदारीबाट दिक्क भएर होला सायद तीन शेर्पा दाजुभाइ पेमा दोर्जे, निमा ग्याल्जेन र फुर्बा तेजिङ्डले १५ किलो बुद्धमूर्तिलाई यसपाली ९९ मई २००९ का दिन सर्वोच्च शिखर सगरमाथामा पुऱ्याएका छन् । बुद्धलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याउने शेर्पा दाजुभाइहरूको अद्वा र उद्देश्य अर्कै हुन्सकछ । मलाईचाहि उनीहरूको साहसिक प्रयासले बुद्धलाई यहाँको गज्जागोलबाट माथिराख्न यो प्रयास भएरै लायो । कीर्तिमानी शेर्पा दाजुभाइहरूले बुद्धलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याउन कर्त्त्याङ्गिमे चिसो बतासलाई छत्दै हिम्मतसाथ शिखरमा पुऱ्याए । ढूलो मेहन गरे । उनीहरूले मेहनत नगरी खाली ऊँ मणि पद्मे हुँ अथवा अरुलोकै पृथ्वी शान्ति, आकाश शान्ति वा वायु शान्ति भनेर मन्त्र मात्र जपेको भए बुद्धलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याउन कहाँ सक्छ ? बुद्धले भनेका छन् “तिमीलाई नदीपारी जानु छ भने तिमीले नदीमा पैडिनु पर्छ । विना परिश्रम तिमीले चाहना राख्यैमा नदीपारी पुनर्सक्ने छैनौ ।” त्यसैगरी शेर्पा बुद्धहरूले मेहनत गरेर त्यसलाई व्यवहारमा उतारेर देखाए, उनीहरू आधार शिविरमै बसी माथि शिखरमा पुऱ्ने कल्पना मात्र गरेको भए पुऱ्ने सम्भव नै थिएन । उनीहरूले कडा मेहनत गरेकाले सर्वोच्च शिखर पुन सफल भए । बुद्धको उपदेशमा पाइने ज्ञान भनेकै यही हो ।

यो शाश्वत वचनलाई बुद्धले उदाहरण मात्र दिएका हुन् । शेर्पा दाजुभाइहरूले त्यो उपदेशलाई आधार मानेर आफै मेहनत गरेर बुद्धलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याएका हुन् । बुद्धलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याउनुको अर्को उद्देश्य पनि हुन्सकछ कि बुद्ध संसारमा महान छन् । बुद्धको उपदेश महान छ । सबै मानिसहरूका लागि बुद्धोपदेश उत्तम मार्ग हो । संसारको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा बारे अहिलेसम्म कसैले विवाद उठाएको छैन । सगरमाथा संसारको सर्वोच्च शिखर हुँदै हो त्यसमा विवाद गर्नु छैन भनेकै बुद्ध महान छन् । उनलाई संसारले मानेका छन् । त्यसैले शेर्पा दाजुभाइहरूले सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याए । बुद्धको उपदेश महासागरजितिकै गरिएरो छ । सर्वोच्च शिखर सगरमाथाभन्दा पनि उच्च छ । त्यसैले संसारको सर्वोच्च शिखरमा स्थरमाथाको टुप्पेमा बुद्ध पुऱ्नेका छन् । सगरमाथा कहाँ छ भनी प्राथमिक स्कुलका कुनै

बालकले सोधेमा मात्र जवाफ नेपालमा छ भन्ने आँछ । त्यस्तै बुद्ध कहाँ जन्मेका हुन् भनी कुनै बालकले सोधेमा मात्र जवाफमा हुन्छ लुम्बिनीमा । त्यस्तै लुम्बिनी कहाँ छ भनी बाल जिज्ञासा भएमा यही धरतीमा भनी भन्नुपर्न हुन्छ । भनाइको अर्थ बुद्ध कुनै देशको सीमारेखाभित्र मात्र सीमित छैन । यो धरतीकै महान सुपुत्र हुन् । कोही कसैले बुद्धलाई भौगोलिक सीमाभित्र राखेर हर्व चाहन्छन् । त्यस्तालाई के भन्न सकिन्छ ? यति मात्र भन्न सकिन्छ उनीहरूको सोच सीमित छ । संकुचित सोचको परिवेशभित्र बुद्धलाई सीमित गर्न कदापि सकिन्दैन । यदि कसैले कुनै एक राज्यको भौगोलिक आधारमा राखेर बुद्ध हाम्रो मात्र हो भन्न भने त्यसमा कदापि सहमत हुन सकिन्दैन । नेपालीहरूको सोचमा आमुल परिवर्तन हुनु जरूरी छ । बुद्ध हाम्रो देशमा जन्मेका थिए ।

त्यसैले हाम्रा राष्ट्रिय विभूति हुन् भन्दछ भने पनि ठीकै छ । संसारका बहुसंख्यक मानिसहरूले बुद्धलाई विभूति मानिसकेका छन् । त्यसकारण नेपालका मात्र हुन् भन्नुको सद्वा यो धरती कै महान विभूति हुन् भन्नमा किन कज्जुस्याइ ? कुनै व्यक्ति विशेष्यले आफ्ना स्वार्थका लागि बुद्धको नाम प्रयोग गरे भौदेमा बुद्धको महानता कम हुन्छ ? सूर्यलाई हत्केलाले छेक्दैमा छेकिन्छ ? बुद्धलाई चिन्न बुद्धको जस्तो हृदय नभएपनि चित शुद्ध हुनुपर्छ ।

अहिले कुनै कलाकारले रचना गरेको बुद्धचित्र निकै लोकप्रीय छ । त्यस बारेमा कोही कोही भन्ने गर्नुन् कि जो धर्मत्वा छ उनले मात्र त्यसमा एउटै सिंगो बुद्ध देखनसक्छ । कति ढूले भ्रम ? बुद्धप्रति यति अनादर ? एकाग्रज्यान भएमा बुद्धलाई देखन सकिन्छ भन्ने मनसायले रचना गरिएको बुद्धको चित्रलाई उनीहरूले भ्रमको खेती गरिरहेका छन् । बुद्धको चित्र धर्मद्वार र आपद्वारको प्रतीक बन्न सक्नैन । एकाग्र चित्तले बुद्धको उपदेशलाई आत्मसात गर्न खोजेमा बुद्धको ज्ञानबाट चित शुद्धपार्न सकिन्छ भन्ने आशयलाई भ्रमको खेतीगर्न चाहनेहरूले के बुद्धलाई चिन्न सक्छन् ? वास्तवमा बुद्धलाई भित्री हृदयले चिन्नेहरू त ती शेर्पा दाजुभाइहरू हुन् । उनीहरू बुद्धका सच्चा अनुयायी हुन् । अरुजस्ता मुखमा रामराम बगलीमा छुरा राखेहरू होइनन् । माछा आएमा दुलोभित्र हात, सर्प आएमा पाखा हात भनेकै गर्नेहरूलाई धिक्कार्न बाहेक के गर्न सकिन्छ ? धिक्कार छ तिनीहरूलाई !

यो धर्तीको एक पवित्रस्थल गयाको उरुवेल निर्जन वनमा एकचित गरी ज्ञानको खोजमा ध्यान गरिबस्ते गौतम बुद्धलाई प्रकृतिको शान्त वातावरण मनपूर्न स्वाभाविक हो । बुद्ध मात्र होइन त्यसबेलाका अन्य थ्रैष्टिक्षिमुहीरु पनि हिमालय पर्वत र जङ्गलको शान्त वातावरण नै मनपराउँथे । अहिले हामी पनि प्रकृतिको शान्ति निकुञ्ज हरियो वन मनपराउँछौ । महादेवको घर त हिमालय पर्वत नै हो । उनी हिमालय पर्वतमा नै उत्पत्ति भएका थिए रे । त्यसैले आजसम्म करैसैले महादेवलाई तलबाट माथि हिमालयमा लानुपरेको छैन । दक्षिणतिरबाट आएका भट्टहरूकै पूजारी दुने एकाधिपत्य नेपालमा छ ।

ती महापुरुष्म्भक्ष्म्भरलाई भन्दा अरु कसलाई थाहा होला मानव जीवना प्रकृतिको महत्व छ । रुख-विरुद्धको महत्व मानव जीवनका लागि विज्ञानसम्मत अभिन्न छ । एउटा रुखले दिने अविसज्जनले कथौं मानिसको जीवन रक्षा हुन्छ । तर मानिस बैयुनी पनि हुन्छ । गर्भीमा शितल छहरी दिने रुखलाई आफ्नो स्वार्थका लागि अज्ञानीहरु खुकुरी र बज्चरोले काट्छन् । त्यस्ता मासिनसहरूप्रति रुखले कहिल्यै प्रतिकार गर्दैन । चुपचाप वेदना सहन्छ । आँसु भार्न पनि सतैन । रुख कहिल्यै विक्ष-कृष्ण हुन सतैन । कल्प-कृष्ण पनि होइन । बरु शितल छहरी दिने उपकारी नै हुन्छ । ऊ उपकारको बदलामा कहिल्यै उपकार खोज्दैन । एकनासले आफ्नो निष्काम कर्मपथमा लागिरहन्छ । कविहरूले भनेका छन् फलेको कृष्ण नफुकेको कहाँ छ र ? तर मानिसहरु कति बैयुनी ? आस्थिर किन यस्तो ? ज्ञानी मानिसहरु अरुलाई आफूजस्तै ठान्दछन् । ज्ञानीहरु आफूलाई बिजाउने कुराले अरुलाई पनि बिजाउनसक्छ भनी अरुलाई बिजाउने कुरा गर्दैन । ध्यानीहरु त्यसलाई वचनले प्रकट गर्दैन ? अरुका लागि उपदेश गर्दैन । कोही भन्छन् ती ज्ञानी ध्यानीहरूजस्तै अरु मानिस कहाँ हुन सक्छन् ? यहाँनिरे मानिसहरु त्रुक्छन् । अरुले धन कमाएर सुखसयल गरेको, मोजमस्ती गरेको देखेर आफू पनि त्यसै गर्न चाहन्छन् । अरुले मोज गरेको जस्तो गर्न चाहनेले आफू मेहनत किन गर्दैन ? ऋषिमुनी ज्ञानी ध्यानीहरूले गरेकोजस्तो, भनेकोजस्तो चाहि गर्न नचाहने अनि अरुले मोजमस्ती गरेको देखेर आफूचाहि आहारिस गर्न ? यो कहाँको न्याय हो ? आहारिस गर्न चाहि करैसैले सिकाउनु नपर्न ? यो पनि कस्तो विडम्बना ? यही विडम्बनाको अन्त्य कसरी गर्न भनी बुद्धले उपदेश गरेका छन् । ती शेर्पा दाजुभाइहरूले अवश्य बुझेका छन् कि अरुलाई भले हुने राष्ट्रे हुने काम गर्न नसके पनि नराष्ट्रे कुभलो हुने कुरा मनमा कहिल्यै नल्याउनु, बुद्धको उपदेश भनेकै यही हो ।

एकजना गरीव घरकी विधुवी बूढी आमालाई जवान छोरा भन्दै थिए- खान दिन नसक्नेले किन जन्मायौ ? बूढी आमा निरुत्तर भइन् । त्यो छोरालाई जन्माउन वा नज्माउने कुरा उसको बसमा थिएन । यो त प्रकृतिको नियम हो । किनभने उनलाई त्यसबेला त्यो

ज्ञान थिएन कि छोराको पनि आमाप्रति कर्तव्य हुन्छ । जवान छोराले कमाएर आमालाई पालनपेक्षण गर्नु उनको धर्म हो । आमाले छोरालाई जन्माएपछि बात्यावस्थामा स्याहर सुसारगर्न हो त्यसपछि छोरा जवान भएपनि आफूले कमाएर आमालाई पालनपेक्षण गर्नु उसको आफ्नो कर्तव्य हुन्छ । खान दिन नसक्नेले किन जन्मायौ भन्नु अज्ञानता हो । यही अज्ञानता हटाउने ज्ञान बुद्धको उपेशमा पाउँछौ । यो प्रसङ्गले अज्ञानी मानिसहरूको स्वार्थी मनोवृत्तिलाई उजागर गरेको छ ।

बुद्धलाई सर्वोच्च शिखर मनपूरुषको अर्को पनि कारण छ । यो धर्तीमा जति पनि समथल जग्गा जमीन छ ती सबमा मल्जल गरेर अन्न बाली उब्जाउन सकिन्छ । मेहनत पश्चिम गर्नेका लागि यो संसार हराभारा हुन्छ । त्यसैले बुद्धका अनुयायीहरु प्रकृतिको सुन्दर वातावरणलाई नविगारिक्न अझै रमणीय बनाउन रुख विरुद्ध लागाउँछन् । उपसना र आराधनाका लागि बनाइने गुम्बा-विहारहरु पर्वतका शिखर र गुफाहरूमा बनाउँछन् । प्रकृतिले मानिस र जीव जनावरको सुरक्षा गर्दछ । वायुमण्डललाई शुद्ध राख्दछ । जलवायुका मुहानलाई संरक्षण दिइरेहेको हुन्छ । तब मानिसले प्रकृतिको पनि सुरक्षा संरक्षण गर्नुपर्छ । मानिसले प्रकृतिलाई सुरक्षा संरक्षण नगरिदिदा कैयौं उब्जाउ भूमि मरुस्थल बनेको छ । मानिस अज्ञानताकै कारणले निर्दयी बन्दछ । तीन शेर्पा दाजुभाइहरूले सगरमाथा चढ्नुको अर्को उद्देश्य हिमालयमा थुप्रिएको फोहर सफा गर्नु पनि रहेछ । अरुले गरेको फोहर सफागर्न जाँगर उनीहरूमा कसरी चल्यो । मैले एक छिन् विचार गरे । अनि थाहा पाएँ । उनीहरु बुद्धको उपदेशलाई व्यवहारमा पालन गर्न सच्चा मानिस रहेछन् । मानिसकै स्वार्थीपन र अज्ञानताका कारण प्रकृतिको वरदान सुन्दर हिमाल पनि प्रदूषित बनेको कुरा उनीहरूले राष्ट्रोसंग थाहा पाएका रहेछन् । त्यसैले उनीहरूले हिमालयको प्राकृतिक वातावरणलाई समेत सफा राखन त्यहाँ थुप्रिएका फोहर जम्मा गरेर तल त्याउने काम गरेका रहेछन् ।

काठमाडौं बारम्बार थुप्रेने फोहर्याति महानगरबासीको प्रतीतिलाई एकछिन् शेर्पा बस्युहरूको भावनासित तुलना गरेर होइ । हामी आफू फोहर गर्छौ । सार्वजनिक महत्वका स्थानमा फालेर प्रदर्शन गर्छौ । के फोहरमाथि पनि आहारिस ? राजनीति राज्य सञ्चालनमा हुन्छ । फोहरसित राजनीतिक खेलवाड किन ? निश्चित गन्तव्यस्थलमा विसर्जन गर्न व्यवस्थाप्रति बारम्बार अनेकथरी ऐ भमेला किन ? रथानीय मानिसहरूलाई सुविधा बारे कञ्जुस्याँ बारे किन ? एउटा महानगरको फोहर तहलाउन नसक्ने हुतिहाराहरु उपत्यकामा अर्को शहरी विकास विधेयक त्याउने तरखरमा छन् । भन्न मनलाग्छ, धिक्कार छ तिनीहरूको कमजोर मनस्थिति तथा मनोवृत्तिलाई । हिमालयमा थुप्रिएको फोहर सफागर्न शेर्पा दाजुभाइहरूको काम यहाँका हुतिहाराहरूलाई एक भापड भएको छ ।

ब्राह्मी अभिलेख खोजन राष्ट्रिय संग्रहालयमा-२

- प्रोस्तोता भिक्षु विपस्सी धम्माराम

जसरी मण्डलको बनौट समयको गतिसंगै परिष्कृत हुँदैगए, त्यससँग सम्बन्धित बुद्धबोधिसत्त्वहरू तथा अरु देवताहरूको आसन, वर्ण मुद्रा, बाहन आदिमा पनि विस्तृत व्याख्या हुँदैगए। उदाहरणको लागि वज्रधातुमण्डलभित्र विराजमान पंचबुद्धको आकृति ऐतिहासिक शाक्यमुनि बुद्धको जस्तै देखिएपनि यी मूर्तिहरूको आ-आफ्नै गुण र सक्षमता अनुसार वर्णन गरिएका छन्, जसरी आदि बुद्धले शाक्यमुनि बुद्धको उत्कृष्टताको बारेमा व्याख्या गरेका थिए।

मण्डलको मध्यभागमा सेतोवर्ण, धर्मचक्र प्रवर्तन वा बोध्यङ्ग मुद्रा बायाँ हातको औला दायाँ हातको मुष्ठिमा समाइरहेको सिंहवाहन गरेको वैरोचन हुन्छ। पूर्वदिशामा नीलोवर्ण दायाँ हातको औलाले भुझिमा छोएको “भूमिस्पर्श मुद्रा” गरी हाती बाहन गरेको अक्षम्य हुन्छ। दक्षिण दिशामा पहेलोवर्ण, वरद मुद्रा गरी दायाँ हत्केला दर्शकतिर देखाएको र घोडा वाहन गरेको रत्नसम्भव हुन्छ। पश्चिमदिशामा रातोवर्ण, ध्यानी अवस्थामा रहेको संकेतस्वरूप एकमाथि अर्को हात राखी ध्यानमुद्रा गरी मयूरवाहन गरेको अमिताभ हुन्छ। उत्तरदिशामा हरितवर्ण, दायाँ हातमाथि उठाई हत्केला दर्शकतिर देखाई अभय मुद्रा धारण गरी धार्मिक पक्षी गरुड वाहन गरेको अमोघसिद्धि हुन्छ।

हेरुक (ता गुह्य बुद्ध)

बौद्धतन्त्रको विकासक्रममा भयंकर रूपमा देवी देवताहरूको पनि उदय भयो। ती देवताहरू रगतले भरिएको कपालपत्र, मानव हाडबाट निर्मित गरगहना, हातीका काँचो छाला वा विषालु सर्प धारण गरेका हुन्छन्। यो गुह्य बुद्ध अथवा हेरुकको आगमन हो। हेरुक शब्दको उदयको बारेमा स्पष्ट छैन। सायद आर्यसमाजभन्दा बाहिर पर्ने ईश्वरको नामबाट आएको हुनसक्छ।

बुद्धधर्मको प्रारम्भिक कालतिर भिक्षुहरू रगत, हाड, छाला आदि चिजहरूबाट टाढा रहन्थे र यी वस्तुहरू अशुद्ध मान्थे। जबकि बौद्ध तन्त्रमा यी रगत हाड, छाला आदि वस्तुलाई शुद्ध र पवित्र मानिन्थ्यो। अर्थात् बौद्ध तान्त्रिकहरू यी अशुद्ध चिजहरूलाई प्रतिकात्मक शुद्धताको अर्थमा लिङ्घन्थ्यो। हेरुकले पनि यस्ता अशुद्ध वस्तुलाई शुद्धतामा परिणत गरी धारण गरेको हुँदा उहाँलाई बुद्ध मानिएको हुनसक्छ।

बौद्ध समाजमा हेरुकहरू मध्ये चक्रसम्बर सबभन्दा लोकप्रिय छ। त्रिनेत्रधारी चक्रसम्बरले आफ्नो केशमा गहनाको रूपमा अर्धचन्द्र र हातमा त्रिदण्डि, डमरू, रगतले पूर्ण कपालपत्र, वज्र र नरमुण्ड माला धारणा गरेको हुन्छ। बौद्ध

तान्त्रिक देवता चक्रसम्बरले प्रयोग गरेको विभिन्न आभूषणहरूलाई दृष्टिगत गर्दा हिन्दू आराध्यदेव शिवको आभूषणसँग केही समानता देखिन्छ।

अष्टोत्रशत लोकेश्वर (१०८ लोकेश्वर)

लोकेश्वर अथवा अवलोकितेश्वरका विभिन्न रूपहरू हुन्छन्। तीमध्ये काठमाडौं उपत्यकामा विभिन्न रूपका १०८ लोकेश्वरहरू धेरै प्रसिद्ध छन्।

यहाँ प्रस्तुत गरिएका चित्रहरू एक प्रतिष्ठित नेपाली कलाकारद्वारा कोरिएका हुन् र यी चित्रहरू काठमाडौंको सेतो मच्छिन्द्रनाथ (जनबहाल) मन्दिरको निदालहरूमा अवस्थित १०८ लोकेश्वरहरू चित्रहरूको आधारणमा कोरिएका हुन्।

बोधिसत्त्व

बोधिसत्त्वले बुद्धपुत्रको रूपमा महायान बौद्ध निकायको महत्वपूर्ण अंगको प्रतिनिधित्व गर्दछ। बुद्ध सम्पूर्ण पारमिता पूरा गरिसकेका धर्मकाय हो भने बोधिसत्त्वहरू बुद्धत्व प्राप्त गर्नका लागि विभिन्न पारमिता गुणधर्ममा अभ्यासरत हुन्छन्। बोधिसत्त्वहरूले दुई प्रकारले अधिष्ठान गरी अभ्यास गरेका हुन्छन्। जसमध्ये एकथरी बुद्धत्व प्राप्त गर्ने मार्गतिर मात्र लाग्दछ भने अर्कोथरि परिनिर्वाणतर्फ नलागी निरन्तर रूपमा षद्गतिमा रहेका प्राणीहरूलाई उद्धार गरिरहेका हुन्छन्। बोधिसत्त्वको स्थान मण्डलको मध्यभागमा विराजमान हुने बुद्धको वरिपरि रहेको हुन्छ। र बोधिसत्त्वहरूले आफ्नो स्थान शक्तिबाट मण्डलभित्र गतिशील एकता सृजना गरिराखेका हुन्छन्।

षोदश बोधिसत्त्व

काठमाडौं उपत्यकामा धेरै प्रकारका मण्डलहरू संरक्षित भएका छन्। यी मण्डलहरू मध्ये बौद्ध विहारको प्रांगणमा अवस्थित धर्मधातु वार्षीश्वर मण्डल (धर्मधातु मण्डल) अति प्रसिद्ध छन्। धर्मधातु मण्डलमा सोन्ह बोधिसत्त्वलाई अरु देवताहरूका साथ प्रवेश गराइएका हुन्छन्।

शक्तिदेवी

सातौ आठौ शताब्दीतिर हिन्दूधर्ममा विभिन्न देवीहरूको पूजाआजामा लोकप्रियता बढे। त्यसैताका तन्त्रको प्रसिद्धि र शक्तिदेवीहरूको पूजा गर्ने प्रचलन पनि केही हदसम्म समान

रूपमा अगाडि बढे । हिन्दुधर्ममा देवको अर्धागिनीलाई शक्तिदेवी भनिन्छ, जसको अर्थ आफ्नो बल कामशक्ति हुन्छ । अर्थात् हिन्दू देवताहरूमा अर्धागिनी नै तिनीहरूको बल वा शक्तिको रूपमा लिइन्छ ।

बौद्धतन्त्रमा पनि देवी पूजाको अधिक प्रभाव रहेको छ । बौद्ध देवताहरू पनि शक्ति साथ रहेको पाइन्छ । बौद्ध देवताका ती शक्तिदेवीलाई प्रज्ञा भनिन्छ, जसको अर्थ ज्ञान हो । मण्डलहरूमा पनि बौद्ध बोधिसत्त्वहरू आ-आफ्नो शक्तिदेवीका साथ विराजमान भएको देख्न सकिन्छ ।

रक्षक देवता

बौद्ध निकायमा एक यस्ता देवसमूह पनि छन् जो तथागत पनि होइनन् र बोधिसत्त्व पनि होइनन् तर यिनीहरूलाई उच्चस्थानमा राखिएका छन् । यस समूहअन्तर्गतका देव समूहमा महाकाल, त्रैलोक्य विजय र अचला आदि पर्दछन् । तन्त्रको उत्तराधमा आएर धर्मरक्षकको रूपमा कहि दशक्रोध मूर्तिहरू पनि देखा पर्न थाले, यिनीहरू यसै समूहअन्तर्गत पर्दछन् । यिनीहरू कहिलेकाहिं देव अवतारको रूपमा साधारण देवताभन्दा सम्मानित पर्तिमा राखिएका हुन्छन् ।

महाकालको एक अर्थमा घोर अन्धकार हो । तर, हिन्दू परम्परामा महाकाल शिवको अर्को रूप हो जसलाई संसार विध्वंसकको रूपमा लिने गर्दछ । कालको अर्को अर्थमा समय र मृत्युदेव पनि हो । समयले सबै वस्तुलाई मृत्युतिर डोन्याइरहेको हुन्छ । त्यसैले समयलाई कालदेवता पनि भनिन्छ । शिवको वर्ण कालो वा गाढा नीलो हुन्छ ।

बौद्धहरूले महाकाललाई धर्मरक्षक देवताको रूपमा समाविष्ट गरी उच्चस्थान दिइएका छन् । यिनीहरूको बुद्धको दर्जामा कहिले राखिएको छैन । तर हेरुक भने फरक छ । हेरुक शिवको रूपसँग पनि समानता देखिन्छ र गुह्य बुद्धको दर्जामा पनि राखिएको छ । नेपाली बौद्धपरम्परामा पनि हेरुकलाई बुद्धजस्तै विशिष्ट स्थानमा राखिएको छ र नेपालमा भएको हेरुकको रूप तथा वर्णमा पनि त्यति खास विविधता पाइँदैन । तर महाकालको आफूले धारण गरेको तत्व, आभूषण अनुसार विधिन्त रूप तथा आकारमा पाइन्छ । नेपालको बौद्ध धर्ममा महाकालको महत्वपूर्ण भूमिका छ र विभिन्न स्थानमा धैरै प्रकारका मूर्तिहरू पनि पाइन्छ ।

सहायक गणदेवता

बुद्धधर्ममा एक किसिमका यस्ता देवसमूह छन् जुन बुद्ध र बोधिसत्त्वहरू पनि होइनन् र जसले बुद्धहरूले जस्तै कार्यसम्पादन पनि गर्देनन् । तर ती समूहलाई बौद्ध निकायबाट पन्छाउन भने मिल्दैन । यस समूहका देवताहरूले बुद्ध र बोधिसत्त्वहरूको वरिपरि रहेर धर्मको रक्षा गरिराखेका हुन्छन् र बौद्ध निकायमा यस समूहलाई मुख्यतया गणदेवताको रूपमा लिइन्छ । यी गणदेवताहरू खास गरी समूहको रूपमा

ज्ञानाङ्गज्ञुमि

आउँछन् । यसमा आकाशीय देवगणसहित नवग्रह (सूर्य, चन्द्र आदि ग्रहहरू) सप्तरितारा मण्डल, राशी तथा अट्ठाइस नक्षत्र समूह र साथै हिन्दुपरम्पराका देवगण (इन्द्र, ब्रह्मा, शिव, गणेश, विष्णु, कुमार तथा सप्तमातृका देवीहरूको गण आदि) पर्न आउँछ र यी समूहलाई बौद्धधर्मअनुसार संसार रक्षार्थ अष्ट वा दशदिग्पाल देवताको रूपमा राखिएका हुन्छन् । एवं प्रकारले धर्मधातु वागीश्वर मण्डलको सबभन्दा बाहिरी चक्रमा नवग्रह, अट्ठाइस नक्षत्र र अष्ट दिग्पाल देवताहरू क्रममानुसार राखिएका हुन्छन् । यी गणदेवताहरूले विशेषतः मण्डलको मुख्य चक्रमा रहेका देवताहरूको रक्षा गर्ने काम गर्दैछन् ।

तोरण

काठमाडौं उपत्यकाको मन्दिर विहारभित्र पस्ने द्वारमाथि अर्धगोलाकार तोरण राखिएको हुन्छ । तोरणको बनावट शैली भारतबाट आएको देखिन्छ । उदाहरणको लागि भारत साँचीको पहिलो स्तम्भको पूर्वितर रहेको स्मारक द्वारलाई लिन सकिन्छ । यहाँ एक प्राचीन भारतीय शैलीको भवनको मूलद्वारमाथि टुप्पा चुच्चो परेको अर्धवृत्ताकार वस्तु रहेको पाइएको छ । तोरणको शुरुवात छानाका तुर्जाहरूमा बाँसको फ्रेमहरू बनाई त्यसमा घाँसले छोपी बनाएका आकारहरूबाट भएको हुनसक्छ । यस्ता अर्ध गोलाकार तोरणहरू अद्यापि नेपालमा मन्दिर विहारहरू बनाउँदा राख्ने चलन छ ।

तोरणको माथिल्लो भागमा एउटा काल्पनिक पक्षि गरुड वा सिंहको अनुहारजस्तो देखिने जनावर छेपु (कीर्तिमुख) को आकृति राखिएको हुन्छ । त्यसको दुबै पञ्जा वा नंगाले सर्प च्यापिराखेका हुन्छन् । कुनै कुनैमा सर्पको माथिल्लो शरीरको आधा भाग मानव आकृतिको हुन्छ र तल्लो आधा भाग सर्पकै रूपमा तोरणको आकारसँगै दुईतिर भरेको हुन्छ । तोरणको तल्लो भागको दबै छेउमा मुख बाएर माथि फर्कको एक प्रकारको जलचर प्राणी मकरको मुखाकृति कुँदिएको हुन्छ । गरुड वा कीर्तिमुख सर्वाङ्को प्रतीक हुन् भने यसले समाइरहेको सर्प नागराज हुन् जसले संसारलाई अंगालिरहेको हुन्छ । अर्को पक्षमा मकरचाहि मर्त्यलोक वा भवसागरको प्रतीक हो ।

काठमाडौं उपत्यकाका मण्डलहरू

इस्तीको १३ औं शताब्दीतिर भारतमा महायान बौद्धधर्म लोप हुनुभन्दा पहिले नेपाली जनमानसमा महायान बौद्धधर्म र त्यससँग सम्बन्धित सूर्ति तथा शिल्पकलापरम्परा भारतबाट प्रवेश भएको मानिन्छ ।

काठमाडौं उपत्यकामा पाइने विभिन्न नेपाली परम्पराका बौद्ध मण्डलहरू विशेषतः निष्पन्नयोगावली वा वज्रावली आदि ग्रनथहरूमा उल्लेखित भारतीय बौद्ध परम्पराका मण्डलहरूसँग समानता रहेको पाइन्छ । तैपनि मण्डलमा प्रयोग गरिएका विभिन्न तत्वहरूमा नेपाली बौद्ध परम्पराको आफ्नै मौलिकता छ ।

आजसम्म पनि नेपाली कलाकारहरूले आफ्नै परम्पराअनुसारका मण्डल लेखन कार्यमा निरन्तरता दिइएको पाइन्छ । तापनि यसमा भारतीय परमपरागत आधार समेटिएको भने पाइन्छ ।

काठमाडौं उपत्यकामा पाइने मण्डलहरूमा धर्मधातु मण्डल सबभन्दा लोकप्रिय छ । यस मण्डलको मध्यभागमा रहने देवता मञ्जुश्री बोधिसत्त्व हुन् । यस देवतालाई धर्मधातु वारीश्वर भनिन्छ । दुंगा वा तामामा कुँदिएर बनाइएका यस्ता मण्डलहरू विभिन्न स्थानहरूमा धेरै संख्यामा स्थापना गरिएको पाइन्छ । यस्ता मण्डलहरू धेरै जसो नेपाली बौद्ध विहारका प्रांगणमा तथा शहर बजारका चौबाटोहरूमा स्थापित गरिएका छन् । यीमध्ये पाटनको नःबहालमा तथा हःखा बहालमा स्थापित धर्मधातु मण्डल धेरै प्रसिद्ध छन् ।

मण्डल - विश्व ब्रह्मण्डको आकाशीय दृश्य

मण्डल, विशेषतः एउटा समविन्दु भएका वृत्त तथा वर्गाकारहरूको परिष्कृत संयोजन हो । कुनै कुनै मण्डलमा त्रिकोणहरू पनि समायोजन भएको हुन्छ । मण्डलको बाहिरी भागलाई अग्नीश्वाला (ज्वालावली) ले धेरिएको हुन्छ, जुन संसारको मूल तत्त्व अर्थात् चतुर्महाभूत, पृथ्वी, जल, अग्नी र वायुका प्रतीक हुन् । ज्वालावली संगैको भित्री धेरामा वज्रमाला अर्थात् वज्रावली रहेको हुन्छ । यसले मण्डललाई बाह्य शक्ति वा विघ्नबाधा हुनेबाट रक्षा गर्दछ ।

वज्रावलीको पनि भित्री चक्रकामा कमलपुष्पदल अर्थात् पदमावलीले धेरिएको पाउँछौं । यी चक्रकाहरूदेखि भित्री भागमा चतुर्दिशामा चारद्वारले सुसज्जित सुमेरु पर्वतमाथि एक स्तम्भ (बुर्जा) उभ्याइएको पाउँछौं । यसरी बनाइएको मण्डललाई ठीक माथिबाट एउटा विश्वाल कमलको फूलमाथि सुमेरु पर्वत र र त्यसमाथि एक स्तम्भ अवस्थित भइरहेको पाउँछौं । मण्डलको सबभन्दा बाहिरी परिधिको ज्वालावलीको अग्नी ज्वाला, जुन चतुर्महाभूतबाट बनेको छ, सुमेरु पर्वतबाट निर्सिकार तलदेखि क्रमशः माथिसम्म प्रज्वलित भइरहेको भान हुन्छ । छानायुक्त बुर्जापूर्ण रूपमा निर्मल तथा पारदर्शी रहेको हुन्छ र उक्त स्थानमा विराजमान भएका भगवान् बुद्धहरूलाई दर्शन पाउन सकिन्छ ।

मण्डलमा विराजमान हुने बुद्धहरू मण्डलको प्रकृया तथा परम्पराअनुसार फरकफरक हुनसक्दछ । तर साधारणतया पंचबुद्ध : वैरोचन, अक्षोभ्य, रत्नसम्भव, अमिताभ र अमोघसिद्धि बुद्धहरू नै मण्डलमा विराजमान भएको पाइन्छ । ती बुद्धहरू हात्रो शरीर तथा मनको पंचस्कन्ध वा पंचतत्त्व अर्थात् रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार, विज्ञानका प्रतीक हुन् । यसरी मण्डल समस्त जीव र ब्रह्माण्डको संयोजन हो र यही नै आफू र संसारलाई एकत्र गराउने माध्यम पनि हो ।

मण्डल पूजा

बौद्धमार्गीहरूले शुरुमा पूजाक्रियालाई खास महत्व दिएका थिएनन् । तापनि महायान परम्पराभन्दा अगाडि पनि केही मात्रामा पूजा गर्ने प्रचलन भएको पाइन्छ । स्पष्ट रूपमा भन्नुपर्दा बुद्धधर्मको प्रारम्भिक कालमा नै केही मात्रामा कर्मकाण्डको परम्परा भएको पाइएतापनि कुनै दैवीशक्तिको अस्तित्वलाई भने मान्यता दिइएको पाइन्दैन । महायान बौद्धधर्म परम्पराको विकासक्रमसँगै पूजाकार्यको महत्व पनि बढेको पाइन्छ ।

पूजा गर्न वा पूजाक्रिया परम्पराको शुरुवात कहाँबाट भएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट गर्न कठिन छ । यस्तो परम्परा भएको आधार वैदिक धर्ममा पनि छैन । तर अर्थर्व वेदमा भने यसको व्याख्या गरिएको पाइन्छ । यस कार्यमा विशेषतः आर्यसमाजभन्दा बाहिरी तत्वको बाहुली रहेको पाइन्छ । बुद्धधर्म प्रतिपाद हुनुभन्दा पहिले नै यस्तो परम्परा कायम भएको देखिन्छ । हिन्दुधर्ममा पूजाविधि कर्मकाण्डको रूपमा धेरै फैलिए । त्यस्तै बुद्धधर्ममा पनि तन्त्रको विकासक्रमसँगै यस परम्पराको मत्त बढाइएग । नेपालमा गुरुमण्डल पूजालाई बौद्धधर्मको एउटा मुख्य आधार मानिएको छ । गुरुमण्डल पूजा गर्दा शुरुमा पूजा गर्ने पुरोहितको सामुन्ने गुरुमण्डलको प्रतीकको रूपमा एउटा सानो धेरा खिचिन्छ । पुरोहितले आफ्नो गुरुको रूपमा वज्रसत्त्व तथागतलाई गुरुमण्डलमा आह्वान गरिन्छ । त्यसपछि मण्डलमा पुष्प, जल अर्पण गरिन्छ । त्यसपछि गुरुमण्डललाई सृष्टिको रूपमा लिइन्छ र यसको मध्यभागलाई महासुमेरु पर्वतको रूपमा लिइएको छ । गुरु मण्डल पूजामा यस सम्पूर्ण जगतलाई वज्रसत्वमा अर्पण गरिन्छ ।

राष्ट्रिय संग्रहालयमा उपरोक्त प्रत्येक शीर्षकमा तत्सम्बन्धी परिचयात्मक आलेखनहरू अथवा चित्रहरू दिइएका छन् । तिनलाई भैले व्यावहारिक कठिनाइका कारणले परिचयात्मक कुरा मात्र राखिएकैअनुरूप प्रस्तुत गर्न पाएं ।

चारूमति विहार अथवा चाय्बहिलको धर्मदेव स्तूपबाट पाइएको अशोककालीन ब्राह्मी लिपीयुक्त ईदृष्टाको अभिलेख ब्राह्मी लिपि नै हो भनी लुम्बिनीको अशोक स्तम्भको अभिलेखसग तुलना गरेर निर्णय गरे । फोटोमा देखेको भरमा ईदृष्टा नै निरिक्षण गर्ने धोको पूरा हुनसकेन । यो ईदृष्टा हाम्रो हाम्रो देशको तराईमा भएका मानवीय साँस्कृतिक शैक्षिक तथा धार्मिक आन्दोलनको प्रभाव काठमाडौं उपत्यकामा परेको प्रभावको सर्वप्राचीन र सशक्त प्रमाण बन्नसक्दछ । यसले बौद्ध वाड्मयमा भएका वर्णनलाई प्रष्ट्याउनेछ । समग्र नेपालको इतिहासमा एउटा महत्वपूर्ण कडिलाई प्रकाशित गर्नेछ । सम्बन्धित निकायले यतातिर ध्यान दिनुपन्यो भन्ने मलाई लाग्दछ ।

अंगुलिमाल - ७

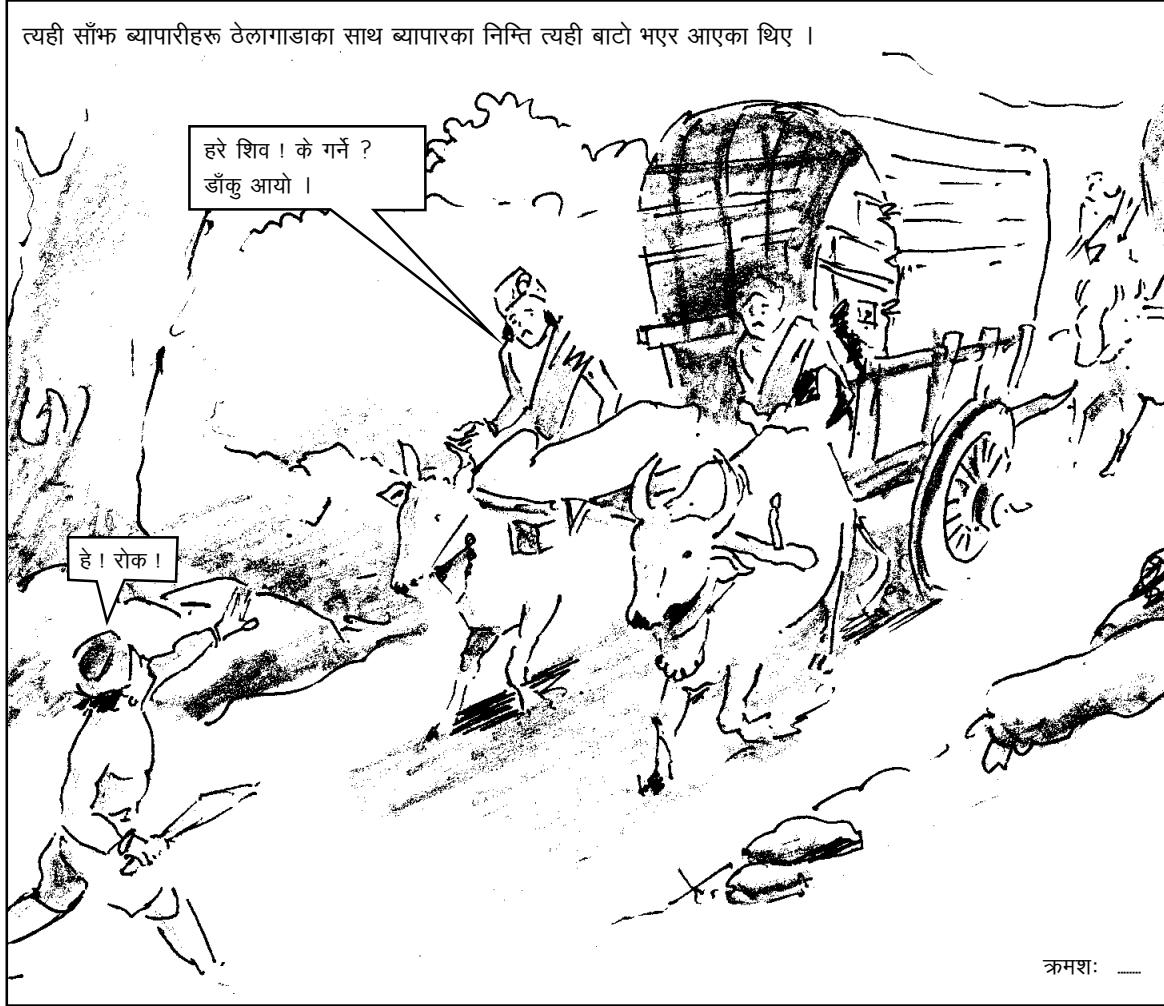
- चित्र : भिक्षु उत्तम

- कथा : भिक्षु जनक

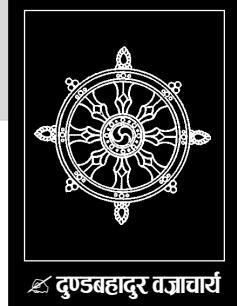

त्यही सँझ व्यापारीहरू ठेलागाडाका साथ व्यापारका निम्ति त्यही बाटो भएर आएका थिए ।

क्रमशः _____

नेपालभाषाय त्रिपिटक मिशन

दुण्डबहादुर वज्रावार्य

बुद्धजन्मभूमिस भगवान् बुद्धया वचन संगृहीत जुयाच्चंगु त्रिपिटकया ग्रन्थत ब्बने मदुगु थौं स्वया च्यागूगुंगू दसक न्हापाया इल्य भन्ते व गुरुमापिसं अतिकं दुःख सिया विदेशय बिज्याना बुद्धशिक्षाया ज्ञान हासिल याना नेपालय लिहाँ बिज्याना बुद्धधर्मया प्रचार यानाबिज्यात । वसपोलपिसं तत्काल ईयात लोयक मामाःगु आधारभूत ग्रन्थत गथेकि धम्मपद, जातक बाख्य व छुं छुं सूत्रत अनुवाद याना तःशंगु, चीधंगु सफूत पिकया वा पत्रपत्रिकाय लेखत च्यया अथवा थाय थासय प्रवचन याना धर्मप्रचार यानावं बिज्यानाच्चंगु जुल । त्रिपिटक ग्रन्थत मध्ये न्हापांगु पटक धम्मपद नेपालभाषां पिहांवलसा अनंत्यू थेरीगाथा, खुद्धकपाठ, चरियापिटक, उदान सफू पिहांवल । अनंलि जिगुपाखें इतिवुतक व मिलिन्दप्रश्न पिहाँवसेलि दिवंगत श्रद्धेय भिक्षु सुदर्शन महास्थविरं त्रिपिटक ग्रन्थत छंगु ल्हातं पिकाये माल धका बारबार फोनं धुचापतिकं सम्पर्क तया बिज्यानावं च्वन । छन्हु थःत जन्म व्यूह्म मां वीरमाया दिवंगत जुसेलि मांयात लुम्केगु छगु साधन मांनं स्यना व्यूगु भाषाय बुद्धवचन तयेमाःगु कोछिना । मदुह्म मांया भौतिक पादमूलय छ्यों दिका अधिष्ठान यानाथैं दीघनिकाय पीन्यान्हुया दुने अनुवाद पूवंकागु जुल । अनंलि छुं दॅलिपा, थःगु हे साधन श्रोतं दॅय छगूया ल्याख दीघनिकाय, मजिभमनिकाय आदि ग्रन्थत प्रकाशन समेत याये धुंका संयुक्तनिकाय ग्रन्थय अनुवाद क्वचाइये च्वंका छन्हु मदुह्म धर्मरत्न शाक्य 'त्रिशुली' दाई जिथाय बिज्याना, "दुण्डबहादुरु, जिं अंगुत्तरनिकाय छगु अनुवाद याये" धका धाः बिज्यात । जिं "ज्यू याना बिज्याहुँ" धका तुरुन्त लिसः बिया । खतु जिं थःम्ह अंगुत्तरनिकाय स्वंगू निपात तक याये सिध्यका तयेधुनागु नं खः । उगु पाण्डुलिपि बना जिमि कायचा डा. प्रदिप गृह त्याग नं याःगु खः । जिं धर्मदाईयात अंगुत्तरनिकाय अनुवाद याके व्यूगु सिया दिवंगत श्रद्धेय सुदर्शन भन्तेन "छाय छं अंगुत्तरनिकाय अनुवाद याये त्वःतागु धका गुबले लोममनीकथं न्वाना बिज्याःगु जुल । जि याकचां याना गुबले जक दक्व त्रिपिटक अनुवाद पूवकेगु, उकिं वसपोलयात नं सहभागी यानागु खः धका स्पष्टीकरण बियागु नं खः । खँयाख्यैं वसपोल भन्तेसमक्ष बरु सुत्तपिटकया ग्रन्थत दक्वं क्वचायकेगु छगु ग्वसा ग्वया

बिज्याहुँ धका खँ न्वयथना । अनं छुं दिलिपा, अर्थात् थनिं १२ दॅति न्वयो वसपोललिसे ज्यूगु खँअनुसार श्रद्धेय ज्ञानपूर्णिक महास्थविर, बोधिसेन महास्थविर, धर्मरत्न शाक्य 'त्रिशुली', भुवनलाल प्रधानपित कीर्तिपुर विहारय सःता ल्यं दनिगु सुत्तपिटकया अंगुत्तरनिकायलगायत खुद्धकनिकायया ग्रन्थत नेपालभाषां अनुवाद याकेगु ग्वःसा ग्वया बिज्यात । ग्वःसाकथं अनुवादकपित मामाःगु सहायक ग्रन्थया व्यवस्था व पारिश्रमिकया व्यवस्था समेत याना बिज्यात ।

फलस्वरूप वसपोलया जीवनकालय हे विमानवत्थु, पेतवत्थु, थेरगाथा, जातक भाग-१, चूलनिर्देश, बुद्धवंश, थेरी अपदान पिदनेत ताःलात । अनंलिपा भिक्षु धर्ममूर्तिया कुतलं थेरअपदान-१ भाग पिहांवलसा २ भागया प्रकाशन यायेगु ल्यं दनीगु जुल । वीरपूर्ण पुस्तक संग्रहालयं श्रद्धेय धर्मगुप्त भन्तेन अनुवाद याना बिज्याःगु पुग्गलपञ्जति सफू नं थौने प्रकाशनय हयेत ताःलागु जुल । थौं कन्हय धर्मचार्य श्रद्धेय ज्ञानपूर्णिक महास्थविरया प्रतिसम्भिदामार्ग कम्प्युटर दाता तयेगु पाखे वनाच्चंगु जुल । प्रतिसम्भिदाया अनूदित पाण्डुलिपि बनेगु सौभाग्य चूलासेलि छता खं मनय लुल । आः धाःसा पालि त्रिपिटकया सुत्तपिटक, विनयपिटक व अभिधम्मपिटकया सम्पूर्ण मूल ग्रन्थत अनुवाद यायेत दक्षपि, योग्यपि विद्वानपि भन्तेपि, अनागारिका गुरुमापि अथवा गृहस्थ पण्डितपि खोज यायेगु समय त्यल । अनूदित जुइगु पाद्ययात तत्कालयात CD चक्राक्य संग्रह याना पूवके फइगु अवस्था नं जुल ।

थुकिया निति आर्थिक भार फयेगुया लागी वीर पूर्ण पुस्तक संग्रहालय परिवार तयार ज्यूगु खं छलपोलपित जानकारी बियाच्वना । उलि जक मखु, अनुवादकपित अनुकूल वातावरण तयार याना सहायक ग्रन्थ, भोजन व आवासया व्यवस्था याये मातलै नं थःपि तयार जुयागु खं निवेदन यानाच्वना ।

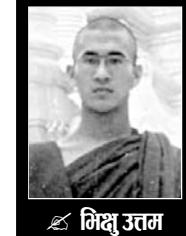
त्रिपिटक ग्रन्थत अध्ययन-अध्यापन याये मखंगु कारणं भगवान् बुद्धयात धाख्यैं स्हसीकेगु अवसरं भीपि विच्चित जुइमाला च्वंगु जुल । थुलि ज्या सम्पूर्ण ताःलाकेत सफल जुल धाःसा थ भीगु नं तःधंगु गौरवया विषय जूवनी । भीगु

धर्म व संस्कृतिया निति थ अभूतपूर्वगु जग जुइ । भाषाया निति गुबले नहना मवंगु वांगमय दइ, भाषा धनी जुइ । शब्द भण्डार तःधं तःचकलाय जुइ । भारतया राष्ट्रभाषा हिन्दीया अतिरिक्त अनया अन्य भाषाय मदुनिगु त्रिपिटक मूल ग्रन्थत भीगु राष्ट्रभाषा नेपालभाषय दइ । नेपालभाषा एकेडेमी अथवा नेपालभाषा परिषद्ये जापिनि निति नेपालभाषाया त्रिपिटक ग्रन्थत विशाल भण्डार बने जुइ ।

थौं सिंहली, बर्मी, थाई, अंग्रेजीया त्रिपिटकया मूल ग्रन्थत जक मखुसे अर्थकथासहित अनूदित याना प्रकाशनय हये धुंकल, CD स तये धुंकल । जापान, चीन, ताइवान, कोरिया आदि देशय अकूट धन खर्च याना थःथःपिनिगु भाषाय त्रिपिटक ग्रन्थत दयेके धुंकल । पश्चिम देश जर्मनी, इटली, फ्रेन्च आदि भाषाय त्रिपिटक अनुवाद याइपि व्यक्तिपि खोज यानाच्वंगु दु धयागु नं जानकारी वःगु दु ।

थुलि मौलिककथं बुद्धवचन सुरक्षित जुयाच्वंगु त्रिपिटक ग्रन्थत भीगु भाषाय दयेवं बुद्धशासनयात चिरस्थायी याये फइगु छगु सबल पक्ष खःसा मेगु महत्वपूर्ण पक्ष धयागु परम्पराकथं नेपालय भगवान् बुद्धयात जेलय दुने कुनेथे, मंदिरय, बहालय, बहीलय, विहारय कुनाः जाकि हवलाः सिन तिका पूजाय जक सीमित जुयाच्वंपि बौद्ध जनतायात धात्थेह बुद्धयात खकेत सक्षम याये फइगु साधन बिश्फुगु सन्देश वनी । अले भीसं गौरवपूर्वक धाये फइ “सुनां बुद्धयात खनी वं धर्मयात खनी, सुनां धर्मयात खनी वं बुद्धयात खनी ।” धर्मय स्वावलम्बी जुइत, सु प्रवजित, सु गृहस्थ सकलसितं धात्थेगु आधार दइ । थ छगु महान लक्ष्य पूवंकेत छलपोल सकसितं थथःपिसं अनुवादया थीथी ख्यलं योगदान याना बिज्यायेत ग्वसा खलकं ल्हाः ज्वज्वलपा प्रार्थना यानागु जुल । अस्तु ॥ ❁

पथिक ! पुग्नेछौ कुनै दिन !

॥ मिथु उत्तम ॥

अंधेर जगतमा प्रकाशमय ज्योति खोज्दै,
छट्पटिदै दुःखद मरुस्थलमा तिमी,
कल्पित देवताको दर्शन तिम्ले,
निर्जीव दुङ्गाको ती मूर्तिमा पायौ के ?!

लह लहैको शब्द हुरीमा फसिकन,
तिर्थाटन गर्दै यत्रतत्र घुमी सर्वत्र,
ढोका तिम्ले बन्द गर्दै आफूभित्र,
देव-दर्शनको आभाष पायौ के ?!

चहारी सर्व दर्शन ग्रन्थ थेलीमा,
यहाँ वहाँ त्यहाँ कहाँको पथमा,
थकित मुटु लिईकन सूर्यास्तमा,
कल्पित त्यो ईश्वर तिम्ले पायौ के ?!

बुद्धिको वैशाखी या त्यो अन्धताको ?
विवेकको प्रकाश या त्यो मुर्खताको ?
जली दोभानमा तिम्ले सत्यको दर्शनमा,
परमसत्ता परमेश्वर तिम्ले पायौ के ?!

कुन मन्दिर पस्छौ ? कुन देव-आलय ?

कुन सन्त दुङ्गेछौ ? कुन महात्मा ?

प्यासले प्यासी अयं पथका पथिक !

प्यास मेट्ने कुनै सागर पायौ के ??

म बुझ्छु पाउन्नौ पथिक अय ! तिम्ले,
तिमी जुन ढुङ्गिरहेछौ त्यो हौ तिमी स्वयं !
बल्न नसकेको अंगारको तिमी विज,
विमुक्तिका सम्भावना देख्छु तिमीमा कैयन् !

आफ्नो देव स्वयं, न कुनै देवता अरु ?

यत्न गर अय सम्भावना ! चम्कनेछौ कुन दिन,

जागृत हृदय बलेछ अंधेर दिलभित्र,

पुग्नेछौ गन्तव्यमा छिचोलेर क्षितिज कुनै दिन !

पथिक ! अवश्य कुनै दिन !

Introduction to Buddhist Tantra

What is Tantra ?

Countless practices of several Asian religions have been assimilated together by Western scholars under the title "Tantra". The only commonality among these practices is the use of ritual or sacramental action to direct divine energies. The earliest Tantra probably grew out of the Hindu-Vedic tradition. Buddhist Tantra developed independently of Hindu for many centuries, however, and they are barely related now in spite of a surface resemblance.

Even if we limit our study to Buddhist Tantra, we are still looking at a vast range of practices and multiple definitions. Very broadly, most Buddhist Tantra is a means to enlightenment through identity with tantric deities. It is sometimes also called "deity-yoga."

It is important to understand that these deities are not "believed in" as external spirits to be worshiped. Rather, they are prototypes representing the tantric practitioner's own deepest nature.

Mahayana and Vajrayana

We sometimes hear of three "Yanas" (vehicles) of Buddhism - Hinayana (small vehicle), Mahayana (great vehicle) and Vajrayana (diamond vehicle), with Tantra being the distinguishing feature of Vajrayana. Categorization of the many schools and sects of Buddhism into these three categories is not helpful to understanding Buddhism, however. The Vajrayana sects are founded solidly on Mahayana philosophies and doctrines; Tantra is method by which the teachings are realized. The Vajrayana is best understood and a wing of Mahayana.

Although Buddhist tantra is mostly associated with the Vajrayana sects of Tibetan Buddhism, it is by no means limited to Tibetan Buddhism. To a greater or lesser degree, elements of Tantra can be found in many Mahayana schools, especially in Japan. Japanese Zen, Pure Land, Tendai and Nichiren Buddhism, for example, all have strong veins of Tantra

running through them. Japanese Shingon Buddhism is thoroughly tantric.

Origins of Buddhist Tantra

As with many other aspects of Buddhism, myth and history don't always find their way to the same ball park.

Vajrayana Buddhists say tantric practices were expounded by the historical Buddha. A king approached the Buddha and explained that his responsibilities did not allow him to abandon his people and become a monk. Yet in his privileged position he was surrounded by temptations and pleasures. How could he realize enlightenment? The Buddha responded by teaching the king tantric practices that would transform pleasures into transcendent realization.

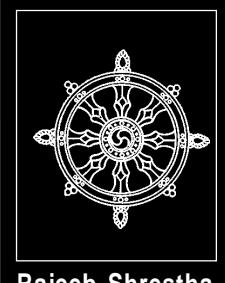
Historians speculate that Tantra was developed by Mahayana teachers in India very early in the first millennia CE, possibly as a way to reach those who weren't responding to teachings from the sutras.

Wherever it came from, by the 7th century CE tantric Buddhism was fully systemized in northern India. This was significant to the development of Tibetan Buddhism. The first Buddhist teachers in Tibet, beginning in the 8th century with the arrival of Padmasambhava, were tantric teachers from northern India.

By contrast, Buddhism reached China about the year 1. Mahayana Buddhist sects that emerged in China, such as Pure Land and Zen, also incorporate tantric practices, but these are not nearly as elaborate as in Tibetan Tantra.

Sutra versus Tantra

Vajrayana teachers compare what they call the gradual, casual or sutra path of Buddhism to the speedier Tantra path. By "sutra" path, they mean following the Precepts, developing meditative

Rajeeb Shrestha

concentration and studying sutras to develop seeds, or causes, of enlightenment. In this way enlightenment will be realized in the future. Tantra, on the other hand, is a means to bring this future result into the present moment by realizing oneself as an enlightened being.

The Pleasure Principle

I've already defined Buddhist Tantra as "a means to enlightenment through identity with tantric deities." This is a definition that works for most tantric practices in Mahayana and Vajrayana.

Vajrayana Buddhism also defines Tantra as a means to channel the energy of desire and transform the experience of pleasure into realization of enlightenment. According to the late Lama Thubten Yeshe, "The same desirous energy that ordinarily propels us from one unsatisfactory situation is transmuted, through the alchemy of Tantra, into a transcendental experience of bliss and wisdom. The practitioner focuses the penetrating brilliance of this blissful wisdom so that it cuts like a laser beam

through all false projections of this and that and pierces the very heart of reality." (Introduction to Tantra: A Vision of Totality [1987], P. 37)

Behind Closed Doors

In Vajrayana Buddhism, the practitioner is initiated into incremental levels of esoteric teachings under the guidance of a guru. Upper-level rituals and teachings are not made public. This esotericism, combined with the sexual nature of much Vajrayana art, has led to much winking and nudging about upper-level Tantra. Vajrayana teachers say most of the practices of Buddhist Tantra are not sexual, and what is mostly involved are visualizations. Many tantric masters are celibate. It's likely nothing goes on in upper-level Tantra that couldn't be shown to schoolchildren. I believe the reason for the secretiveness is that the teachings could easily be misunderstood or misused by people who are not being properly guided by an authentic teacher.

सतिपट्ठान विपस्सना शिविरय् सहभागी जुड़गु बारे सूचना

अन्तर्राष्ट्रीय बौद्ध भावना केन्द्र्या प्रमुख ओवादाचरिय सयादो
पण्डिताभिवंश महास्थविरजुया निर्देशनय् फागुन ७ गतेनिसे १८ गतेतक
१० दिन (मिन्हु)या सतिपट्ठान विपस्सना ध्यानया विशेष शिविर
सञ्चालन जुड़गु जुया श्रद्धेय भन्तेपि / श्रद्धेय गुरुमांपि उपासक
उपासिका योगीपिन्त सहभागी जुड़या
निंति अनुरोध दु ।

स्थान : अन्तर्राष्ट्रीय बौद्ध भावना केन्द्र, बुद्धनगर, शंखमूल ।

शिविर सञ्चालन मिति : २०६६ फागुन ७ देखि १८ सम्म

सम्पर्क फोन : ४७२४६३१, ४७२२७०७

Knowledge and Behaviour

Man is a rational being. In the whole world and in the entire creation perhaps there is not a thing that is not perceptible to human intelligence. Human intelligence has put limits even on the vastness of land and the water. Moreover, human intelligence has challenged the infinity of the sky and space by inventing aircrafts and space crafts. Man cannot swim or walk in the sky as in the water of land. Yet, he travels in the sky by an airplane. Swimming and walking is purely a physical activity whereas travelling in the sky by an airplane is concerned with brainpower rather than physical power of man. Both physical and brainpower is motivated by knowledge, which originates in brain. It is knowledge that puts limits on everything including the brain itself.

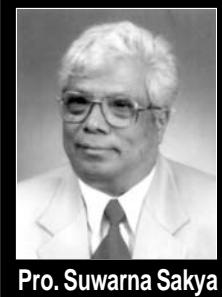
Man sees with eyes. Without eyes, he cannot see anything. Eye is an essential instrument to see things. Man cannot give physical description of things unless he sees them. He can only imagine things if he does not see them. Dreams, imagination and reality are different aspects of human life. Seeing things with eyes is concerned with reality. Dreams and imagination are related to mental faculty. They occur only in mind. Knowledge alone can analyze them. Only human beings have mental faculty, which gives them an advantage over other animals in the creation. Human beings use their intelligence to draw conclusions.

There are countless types of living beings. Man has not seen many of them. Yet, man has concluded that there are 84 hundred thousand types of living beings in the universe. Each type of living being is regarded as a separate stage of life. It is also believed that all the creatures in the world pass through 84 hundred thousand cycles of life and, eventually, they are born as human beings. Human life is believed to be the last cycle of life some sin and the reward for righteousness. Many people believe in such scriptures and pray to the

god to reward them with good life in next birth. This shows that people learn from scriptures and other sources, and they behave accordingly.

People go to school and collage to get education. They get certificate of their education. When they become educated, they teach others. They talk about wisdom and meritorious deeds. However, education is finite. People learn what they like. That is why different people become learned in different subjects. It is not necessary that illiterate people are uneducated as well. Learning and education are not the same. Learning is a process. It never ends. To learn is human tendency. One can learn by seeing or experience. Man has desire. He does anything to satisfy his desire. He learns the way to satisfy his desires. In course of learning things, he learns what he should and should not do. Learning expands wisdom and wisdom sharpens learning, in turn. People who have studied a lot and hold certificate of education are regarded as learned scholars in any society. They are regarded eligible even for state affairs. So, people compete for education. Schools and colleges are opened to give education to people from their early childhood. Level of education is determined by the government itself. People covet education. Parents want their children to be well educated. People want to be called educated. They prepare themselves to go through examination to get certificate of their education. They always want to upgrade their educational qualification. People's craze for educational certificate sometimes leads them to doing unfair activities such as cheating at examination, rote learning or attempting to have a sneak preview of question papers.

Education is one of the basic needs of human beings. So, people are concerned with education.

Pro. Suwarna Sakya

Even those people who are deprived of education due to poverty or other reasons have great regrets about being deprived of education or unable to give education to their children. Man acquires education but knowledge is an inherent quality. It is not necessary to get any formal education to gain knowledge. However, education helps people to increase knowledge and its level. Education is sometimes taken as a formality. Most people do not pay attention to putting their education into practice. However, unlike education, knowledge encourages people to be concerned with and put their learning into practice. Sometimes wise people also get confused and anxious, when they get confused. Knowledge protects them and they will not deviate from what is right and appropriate. In Sanskrit, it is said that '**Buddhirjananena Suddhayati**', which means 'knowledge purifies wisdom'. Hence, knowledge is consciousness. Supreme knowledge makes people fully aware and conscious. Wise people are less confused than lay people are. Knowledge makes wise people able to perceive even invisible subjects. This special faculty of human brain is called '**Jnana Chakshu**', which literally means 'wisdom eye'. Even wise people admit to the god and their seniors that they still have a lot to learn. The concept of 84 hundred thousand cycles of life may be merely a speculation of wise people. Scriptures tell are the creation of human knowledge. So, people believe in scriptures largely. There are different levels of knowledge but the levels of knowledge are infinite.

Knowledge makes people practical but people very often fail to pay attention to knowledge. To neglect knowledge means not to be fully practical. People educate themselves but fail to behave accordingly. Learned people also fail to put their learning into practice. This vicious circle of failure to put knowledge into practice is certainly a stain on the character of an educated man. Man is a rational being. He is conscientious. His conscientiousness makes him practical and tactful in behavior. When man fails to behave in a practical way his conscience will also become useless. So, conscientious people practice '**Jnanayog**' (an approach pertaining to knowledge) and put

emphasis on doing good and virtuous deeds. This is the reason why sages and yogis pursue spiritual knowledge and assimilate behaviorism.

Science is based on practice. So, people easily believe in science. In this 21st century, people praise the progress in science wholeheartedly and regard old thoughts as impractical and out of date. However, they do not stop deceiving others. In fact, good behavior keeps discipline and is intended not to do injustice or be unfair to other. To show regard for others while doing good to oneself is a sign of good behavior in true sense. It is customary for people to start their work at an auspicious hour. To start work at an auspicious hour is also a way to be practical in terms of time. To think only about one's own interest and pay little regard for others' interest is certainly not a sign of good behavior. Behavior is a particular way of doing things towards others. Awareness and honesty are the characteristics of good behavior. Without awareness and honesty, no behavior can be humane. Social behavior of human beings is quite different from the behavior of other animals and demons. The behavior of a conscientious person is always guided by conscience, intelligence, knowledge and wisdom. If one's behavior is not guided by conscience, it cannot be regarded as humane. If people claim to be rational beings and their life superior to the rest of the 84 hundred thousand cycles of life. Their own behavior must reveal their superior quality. Buddha's teachings say that human behavior can be learned in course of searching for and pursuing spiritual knowledge. **Sheela** (precepts), **Samadhi** (concentration of mind), **Prajna** (spiritual knowledge) and Karuna (compassion) are practical teachings of Buddha. These teachings are intended to teach people how to make their behavior humane. The noble eightfold path preached by Buddha serves as the guideline for people. Buddha is a great person who has put more emphasis on behavior rather than on knowledge and education. For Buddha, knowledge is more important than education and behavior is even more important than knowledge. Thus, we see Buddha is a great practical teacher.

बौद्ध गतिविधि

आनन्द कुटी विहारको वार्षिक सम्पन्न

८ माघ, स्वयम्भू । आनन्द कुटी विहारका प्रमुख आचार्य भिक्षु कुमार काशयप महास्थविरको सभापतित्वमा आनन्द कुटी विहारको ३७ औं वार्षिक साधारण सभा सम्पन्न भएको छ । कोषाध्यक्ष शील बहादुर वज्राचार्यले वार्षिक हिसाब र सदस्य सचिव भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरले वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुभयो । २०२९ सालमा दिवंगत आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द महानायक महास्थविरद्वारा संरक्षित आनन्द कुटी विहार गुठीको विधान संशोधन भई आनन्द कुटी विहार संरक्षामा परिणत भएको छ भने हाल विहार संस्थाका अध्यक्ष भिक्षु मैत्री महास्थविर हुनुहुन्छ । प्रस्तुत आर्थिक विवरणअनुसार आर्थिक वर्ष २०६५-२०६६ को कुल आय रु. १७,७४,८७०८४ (सत्रलाख चौहत्तर हजार आठसय सततालिस), कुल व्यय रु. ९,४९,१५७०९ (नौलाख एकचालिस हजार एकसय सन्ताउन्न) तथा रु. १,७२,१८,६९१०८ (एक करोड बहतर लाख अठार हजार छसय एकानब्दे) विहारको पुँजीकोष रहेको छ ।

धापाखेलमा पुरस्कार वितरण

११ पुष, ललितपुर । यसै शैक्षिक सत्रदेखि शुरू भएको परियति शिक्षालाई थप उर्जा दिन धापाखेलस्थित परियति शिक्षासदनमा प्रथम पुरस्कार वितरण कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ । सो सभाका प्रमुख अतिथि नेपाल बौद्ध परियति शिक्षाका केन्द्रीय सहशिक्षा नियन्त्रक भिक्षु निग्रोधले परियति शिक्षाअनुसार जीवन आचरण गर्नसके जीवन सफल हुने कुरा बताउनुभयो ।

सो सभा परियति शिक्षासदन तथा धापाखेल बुद्ध विहारका संस्थापक सल्लाहकार विष्वरत्न शाक्यको सभापतित्वमा सम्पन्न भएको थियो । सोही कार्यक्रमको अवसरमा आयोजित वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा सुवर्ण छत्रपुर विहार, लुभुका सविना मर्हजन प्रथम भए ।

युवा बौद्ध समूहको २३ औं वार्षिकोत्सव

१८ पुष, भक्तपुर । युवा बौद्ध समूहको २३ औं वार्षिकोत्सव मुनि विहारमा सम्पन्न भएको छ । कार्यक्रममा मुनि विहारका प्रमुख भिक्षु विपस्सीको प्रमुख अतिथित्वमा सम्पन्न भएको थियो । प्रमुख अतिथिसमक्ष पञ्चशील प्रार्थनाबाट सम्पन्न भएको सो कार्यक्रममा उहाँले जीवनमा पश्चात्ताप गर्न नहुने उपदेश गर्नुभयो ।

ज्ञानालङ्घकुमि

युवा बौद्ध समूहका अध्यक्ष धर्मरत्न शाक्यको सभापतित्वमा सम्पन्न सो कार्यक्रममा मुनि विहार दायक परिषदका अध्यक्ष रामकृष्ण बैद्य, मुनि विहार परियति शिक्षाका शिक्षिका अनागारिका मिरा, बौद्ध संघ भक्तपुरका सचिव लक्ष्मीचन्द्र वज्राचार्य, बौद्ध लेखक युवा बौद्ध समूहका सल्लाहकार रत्नसुन्दर शाक्य, भक्तपुर बौद्ध सम्पदा संघका अध्यक्ष पद्मसुन्दर शाक्य, मैत्रेय युवा संघका अध्यक्ष तीर्थराज वज्राचार्य र शाक्यान शाक्यले आ-आफ्नो मन्त्रव्य राख्नुभएको थियो । कार्यक्रममा तुलसीकाजी मानन्धरले वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नुभएको थियो ।

धर्मरत्नको नामबाट लुम्बिनीमा पुस्तकालय

११ पुष, लुम्बिनी । अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध समाज (आईबीएस)को १७ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा धर्म-पुस्तकालयको उद्घाटन कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ । सो पुस्तकालयको उद्घाटन राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य कमलेश्वरी गोश्वामीले गर्नुभएको थियो । आईबीएसका अध्यक्ष भिक्षु मैत्री महास्थविरको ५६ औं जन्मोत्सवको उपलक्ष्यमा विभिन्न धार्मिक कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ ।

आईबीएसले लुम्बिनीस्थित स्थानीय जनतालाई स्वास्थ्य सेवाका साथसाथै पम्पसेट, ट्युबवेल वितरण, पौष्टिक खानाको वितरणजस्ता समाज सेवाका कार्यहरू गरिदैआएको छ ।

सो कार्यक्रममा पुस्तकालयका संयोजक सुशीला शाक्यले बौद्ध विद्वान धर्मरत्न शाक्य त्रिशुलीको कृतित्वको बारेमा चर्चा गर्नुभयो भने कार्यक्रममा आफ्नो मन्त्रव्य राख्दै लुम्बिनी विकास कोषका उपाध्यक्ष भिक्षु कर्मसाम्बो शेर्पाले आफूहरू आईबीएससँग सहकार्य गर्न पाउँदा हर्ष लागेको बताउनुभयो ।

उक्त कार्यक्रममा संस्थाका सचिव डा. नरेन्द्र मलिकले वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुभयो भने सीएलसीका अध्यक्ष सजरूदिन खां, लुम्बिनी सीएमसीका अध्यक्ष अब्दुल मोबिन खां, मधुवनी गाविस अध्यक्ष रामसमुख गुप्ता, लुम्बिनी उमाविका प्रिन्सिपल ध्रुवचन्द्र त्रिपाठीसँगै स्थानीय विभिन्न संघसंस्थाका पदाधिकारी तथा समाजसेवीहरूले पुस्तकालय र आईबीएसलाई बधाई ज्ञापन गर्नुभएको थियो । सो सभा आईबीएसका अध्यक्ष भिक्षु मैत्री महास्थविरको सभापतित्वमा सम्पन्न भएको थियो ।

युवक बौद्ध मण्डलको विभिन्न गतिविधि

२० पुष, ललितपुर । पाटननिवासी विभिन्न रोगीहरूलाई

सेवा पुन्याउने हेतु लिई दोल्पाका अवतारी लामा गुरु रिच्छेन रिम्पोछेलाई आमन्त्रित गरी विना औषधि उपचार सेवा प्रदान गरेको छ । सो कार्यक्रम युवक बौद्ध मण्डलले ललितपुर बुद्धजयन्ती कोष ललितपुरसँगको संयुक्त आयोजनामा गरिएको थियो ।

त्यस्तै यही Janauary 1 देखि WFBY को एशियन बौद्ध युवा प्रशिक्षण गोष्ठीमा भाग लिनका लागि YMBA Club 25 का विनिशा शाक्यको नेतृत्वमा सन्नी शाक्य, उसन शाक्य, विश्व वज्राचार्य र अनिशा शाक्य गरी पाँच सदस्यीय टोली पुष १५ गते त्यसतर्फ प्रस्थान गरेका छन् ।

त्यस्तै युवक बौद्ध मण्डलका महासचिव बुद्धरत्न शाक्यको नेतृत्वमा ३२ जना यात्री १२ दिनका निस्ति बौद्ध चारधामलगायत विभिन्न बौद्ध ऐतिहासिक स्थानहरू भ्रमण गर्नका निस्ति प्रस्थान गरेका छन् ।

आमणेर प्रवृज्या सम्पन्न

२१ पुष, भक्तपुर । मुनि विहारमा ८ जना कुलपुत्रहरूलाई बुद्धधर्मको शिक्षानुरूप श्रामणेर प्रवृज्या गरिएको छ ।

नेपालका संघउपनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविरको उपाध्यायत्व र भिक्षु विपस्सीको आचार्यत्वमा प्रवर्जित हुनेहरू तेज रोकाय, दिपेश शाक्य, निरज मानन्धर, निमेश शाक्य, उज्ज्वल मुसायोखो, निपाड दर्लामी मगर एवं रिजाक वज्राचार्य तथा राजेश सिमाच्च हुन् ।

विराटनगरमा धार्मिक कार्यक्रम

३ माघ, सुनसरी । बुद्ध विहार, विराटनगरमा भिक्षु कोण्डन्यबाट विशेष धार्मिक प्रवचन सम्पन्न भएको छ । उहाँले धर्म र जीवन पद्धतिका सही व्यवस्थापन गर्नसक्ने सुखशान्तिपूर्वक जीवनयापन गर्नसकिने, कर्म र कर्मफलमा प्रतिष्ठित जीवनले आध्यात्मिक उद्देश्य प्राप्त गर्नसक्ने, अधिकार र कर्तव्य दुबैपक्षबाट परिपालन हुनुपर्ने, विराटनगरमा २३ वर्षअगाडि नै बुद्धविहारको रथापना भएरपनि निरन्तररूपमा बसोवास गर्ने कोही विक्षुविना नै विराट बौद्धसंघबाट भएरेका धार्मिक गतिविधि प्रशंसनीय रचनात्मक पक्ष हुन् भन्ने बारेमा धार्मिक प्रवचन गर्नुभयो । भिक्षु सुमेध महास्थविरसमक्ष पंचशील प्रार्थनापछि भिक्षु भद्रियले बुद्धपूजा गराउनुभयो । मोहन ताम्राकार, धर्म हलुवाई, प्रकाश शाक्यसहित उपस्थित समारोहमा धरान बुद्धविहारका उपासिका समूहको सहभागिता रहेको थियो । सोही समारोहमा भिक्षु कोण्डन्यले दिवंगत आमा सीतादेवी मानन्धरको नाउँमा रु. ५,०००- चन्दा विहारलाई प्रदान गर्नुभयो ।

माघ २ गते महेन्द्र राज, रविन्द्र कुमार, वीरेन्द्र राज तुलाधर परिवारले दिवंगत माता ललितादेवी तथा दि. पिता बुद्धरत्न तुलाधरको पुण्यस्मृतिमा महापरित्राण पाठको आयोजना गरिएको थियो । भिक्षु सुमेध महास्थविरसमक्ष पंचशील प्रार्थनापछि शुभारम्भ भएको सो महापरित्राण पाठमा धनकुटा, धरान, उर्लावारी, विर्तमोड आदि क्षेत्रबाट सहभागिता रहेको थियो । भिक्षु कोण्डन्यले महापरित्राणसम्बन्धी धर्मदेशना गर्नुभयो । भिक्षु भद्रियको संयोजकत्वमा भिक्षुहरू सुमेध, उपतिस्स, कोण्डन्य, उदयभद्र, पञ्चारत्न, सुधीरो र बुद्धरत्न विराटनगर जानुभएको थियो ।

युवा बौद्ध कमिटीको वार्षिक सभा

९ माघ, ललितपुर । बौद्ध युवा कमिटीको हालै सम्पन्न तेहाँ वार्षिक सभामा मुलुकको विप्रिंदो अवस्थामा आफ्नो भविष्य सुरक्षित नभएको भन्दै युवायुवती पलायन हुने, तनावमा बाँच्नुपर्ने र लागूपदार्थ दुव्यसर्नीमा फस्ने कम रहेको र त्यसो हुन नदिन उनीहरूलाई आध्यात्मिक ज्ञान र ध्यानका माध्यमबाट सशक्तीकरण गर्नुपर्नेमा जोड दिए ।

ललितपुरमा आयोजित सो सभाको उद्घाटन गर्दै सामान्य प्रशासनमन्त्री रवीन्द्र श्रेष्ठले परिवर्तित परिस्थितिअनुरूप राजनीतिक दलहरूको मनस्थिति र विचार परिवर्तन नभएकोले राजनीतिक गतिरोध उत्पन्न भएको बताउनुभयो ।

सो अवसरमा महानगरीय प्रहरी परिसर ललितपुरका प्रमुख एवम् प्रहरी उपरीक्षक विक्रम थापाले युवाहरू विदेशीको नकारात्मक कुराबाट बढी सिक्ने गरेको उल्लेख गर्दै उनीहरूलाई आध्यात्मिक ज्ञानबाट सबल र असल नागरिक बनाइनुपर्नेमा जोड दिनुभयो । सभामा भिक्षु कोण्डन्यले युवावर्ग संगठित भई आध्यात्मिक ज्ञानका माध्यमबाट नै व्यक्तिको हृदय परिवर्तन गर्नुका साथै सामाजिक रूपान्तरण कार्यमा पनि अधि बढ्नुपर्नेमा जोड दिँदै यसबाट नै समाजको वास्तविक परिवर्तन हुने बताउनुभयो । उहाँले यस्ता सामाजिक परिवर्तनका कार्यमा राज्यले पनि यथोचित सहयोग गर्न सरकारसमक्ष माग गर्नुभयो । सोही अवसरमा कमिटी स्थापनाकालदेखि निरन्तर कियाशील हुँदै आउनुभएका कमिटीका कोषाध्यक्ष अनिल महर्जनलाई मन्त्री श्रेष्ठले खादा ओढाई सम्मानपत्र प्रदान गर्नुभयो । कमिटीका सचिव सुनील महर्जनले गतिविधिसहित प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुभयो ।

कमिटीका अध्यक्ष रवीन्द्र शाक्यको सभापतित्वमा भएको सो कार्यक्रममा नेकपा (एमाले) का ललितपुर नगर सचिव हरिकृष्ण व्यञ्जनकार, कमिटीका संरक्षक राजु शाक्य, उपाध्यक्ष

किरण महर्जन, कार्यकारिणी सदस्यद्वय संगीता शाक्य, सुर्देशन शाक्यलगायत्रे युवावर्गको सशक्तिकरणका लागि आध्यात्मिक ज्ञानको खाँचो औल्याउनुभयो ।

सिद्धार्थ ज्ञानमाला विमोचन

११ माघ, ललितपुर । नेपालका संघउपनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविरले एक धार्मिक समारोहबीच सिद्धार्थ ज्ञानमाला भजन संग्रह विमोचन गर्नुभयो । समाजसेवी बौद्ध उपासक मोतिलाल शिल्पकारको जन्मोत्सवको उपलक्ष्यमा शुभकामनार्थ परित्राण पाठ, बुद्धपूजा आयोजनामा भिक्षु, श्रामणेर, अनागारिका तथा उपासक-उपासिकाहरूलाई निमन्त्रणा गरिएको थियो । धार्मिक, सामाजिक, साँस्कृतिकलगायत्र विविध क्षेत्रमा आवद्ध मोतिलाल शिल्पकारले समय समयमा बौद्ध परियति शिक्षालगायत्र धार्मिक, साँस्कृतिक पुस्तक प्रकाशन गरिरहनुभएको छ ।

सुखेत र कैलालीमा बुद्धमूर्ति प्रदान

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गुलुपा: (पात्र) दान गर्ने आउनुभएका गुलुपा: रत्न उपासक जीवरत्न स्थापितले सुखेतको हरिहरपुरस्थित चारूचैत्य र कैलालीको कवापुरस्थित विश्वशान्ति विहारमा तीन फीट उचाइको सेरामिक-माटोको बुद्धमूर्ति दान गर्नुभएको छ । कलात्मक बुट्टेदार गुलुपा: दानरूपी धार्मिक अभियानसँगै बुद्धमूर्ति दान गर्ने नयाँ अभियानमा गुलुपा: रत्न उपासक तदारुकताकासाथ अगाडि बढनुभएको छ ।

मिक्षु एसधम्मो ७७ औ वर्षमा प्रवेश

१४ माघ, काठमाडौं । भिक्षु एसधम्मो ७७ औ वर्षमा पाइल टेक्नुभएको सुखद उपलक्ष्यमा श्रद्धेय भिक्षु महारांघबाट महापरित्राण पाठ सम्पन्न भयो । नेपालका संघउपनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविरसमक्ष पंचशीलप्रार्थनापछि शुभारम्भ भएको सो धार्मिक कार्यमा विश्वशान्ति विहारका प्रमुख भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरले धर्मदेशना गर्नुभयो । उपत्यकाका सकल भिक्षु, श्रामणेर तथा अनागारिकाहरूलाई निमन्त्रणा गरी विशेष दानप्रदान कार्य गरियो । भिक्षु एसधम्मोले विश्वशान्ति विहार पुनः निर्माण कार्यमा अथक योगदान दिनुभएको थियो भने उहाँले नै कोटेश्वर महादेव मन्दिर परिसरमा बुद्धविहारको पुनः निर्माण गर्नुभएको थियो । बाल ब्रह्माचारी भिक्षु एसधम्मो (भाइलाल अवाले) ले वृद्ध उमेरमै बुद्धशासनमा भिक्षुत्र प्रवज्यादीक्षा अपनाएर सकदो बुद्धशासनिक योगदान गरिरहनुभएको छ ।

त्रिपिटक मिशन शुभारम्भ

त्रिपिटक बौद्धहरूको एक आधार ग्रन्थ हो । यसलाई बुद्धधर्मको सर्वाधिक प्रामाणिक ग्रन्थका रूपमा स्वीकार गरिन्छ । जसरी मुसलमानहरूको कुरान, ईशाईहरूको बाइबल, हिन्दूहरूको वेद महत्वपूर्ण मानिन्छन्, त्यसरी नै बौद्धहरूले त्रिपिटकलाई अत्यन्त महत्वपूर्ण मान्छन् । सुत्तपिटक, विनयपिटक र अभिधम्मपिटकको समग्र स्वरूप नै त्रिपिटक हो । त्रिपिटकभित्र ८४,०००० धर्मस्कन्ध समाहित रहेका छन् ।

सुत्तपिटकलाई दीघनिकाय, मध्यमनिकाय, संयुत्तनिकाय, अंगुत्तरनिकाय र खुदकनिकाय गरी पाँचनिकाय वा शास्त्रमा विभाजन गरिएको छ । सुत्तपिटक उपदेश-रूप वा व्यवहार देशना अर्थात् वोहार देशनाको ज्ञानमय शास्त्र हो । विनयपिटकलाई सुत्तविभंग, खन्धक र परिवार गरी तीनवटा नीतिनियम, विधिविधानको रूपमा विभाजन गरिएको छ । सुत्तविभंगको दुई विभागहरू पाराजिका र पाचितिय, खन्धकको दुईभाग महावगग र चुल्लवगग हुन् । विनयपिटक संयमर-रूप र आज्ञादेशना वा आणा देसनाका स्वरूप हुन् । त्यसै गरी अभिधम्मपिटकमा धम्मसंगिनी, धातुकथा, पुगालपञ्चति, कथावत्थु, यमक, पटठन गरी तुलूला सातवटा ग्रन्थहरू छन् । अभिधम्मपिटक तत्त्व-रूप वा उच्चतर परमार्थ देशना अर्थात् परमत्थदेसनाको शास्त्र हो ।

नेपालको सन्दर्भमा पालित्रिपिटकलाई नेपालभाषामा अनुवाद गर्ने कार्यमा ललितपुरका उपासक दुण्डबहादुर वजाचार्य सैबैन्दा अग्रपकिमा हुनुहुन्छ । नेपालभाषामा हालसम्म सुत्तपिटकअन्तर्गत भण्डे सम्पूर्ण ग्रन्थहरू अनुवाद भई प्रकाशित भइसकेका छन् । विनयपिटक र अभिधम्मपिटकअन्तर्गत केही केही ग्रन्थहरू मात्र नेपालभाषामा अनूदित भएका छन् ।

गृहस्थ उपासक भएर त्रिपिटकलाई उहाँले जुन रूपले अनुवाद गर्नुभएको छ, सो अत्यन्त धर्ममय कार्य हुन् । अत्यन्त धर्ममय कार्य हुन्, सो कार्य बुद्धशासनिक प्रशंसनीय कार्य सिद्ध भएको छ । हाल अनुवाद कार्यलाई सम्पन्न गर्न वीरपूर्ण पुस्तक संग्रहालयकै अगुवाइमा सम्पूर्ण त्रिपिटकलाई नेपालभाषामा अनुवाद गरी CD मा राख्ने, Ebook तय गर्न विशुद्ध धार्मिक उद्देश्य बोकी त्यस कार्यका लागि सम्पूर्ण आर्थिक व्ययभार समेत वहन गर्ने जिम्मेदारीपूर्ण कार्य प्रशंसनीय छ । यस्तो बुद्धशासनिक ऐतिहासिक योगदानकार्यमा सम्बद्ध प्रवर्जित एवं गृहस्थहरूलाई समेत खुला आव्वान गरिएको छ भने सो अनुवाद परियोजना थालनी भएको सुखद समाचार प्राप्त भएको छ ।

राष्ट्रिय अखण्डता, सामाजिक मर्यादा,
भेदभावरहित सत्य तथ्य सूचनाको सम्प्रेषण,
शान्ति प्रवर्द्धनमा अग्रसर हुनु सबैको कर्तव्य हो ।

अनुशासन र नैतिकता विहीन व्यक्ति पशुभन्दा
पनि तुच्छ हुन्छ । यसैले राष्ट्रिय जीवनका हरेक
आयामहरूमा उदाहरणीय अनुशासन र नैतिकता
कायम गर्न आजैदेखि आफैबाट
त्यसको शुरूवात गरौं ।

नेपाल सरकार
सूचना तथा संचार मन्त्रालय
सूचना विभाग